

EGO

DECEMBER 1987

MAANDBLAD VAN DE HUMANISTISCH GEESTELIJKE VERZORGING BIJ DE KRIJGSMACHT

**In dit
nummer o.a.:**

• Oudere dienstplichtigen • Het geweld rond het veld • Woedend, maar ook waardig en warm... • Pop van eigen bodem • Boeken
• Tonnen huursubsidie • „Martelen hoort niet!“ • Een beetje opwindend luchtje • Fokker: bodemloze put? • Kerstverhaal • Sst

**MAANDBLAD VAN DE DIENST
HUMANISTISCH GEESTELIJKE
VERZORGING BIJ DE KRIJGS-
MACHT
UITGAANDE VAN HET
HUMANISTISCH VERBOND**

nr. 12 - december 1987
26e jaargang

Abonnementsprijs f 15,- per jaar,
te storten op postbankrekening
480414 t.n.v. Hoofdraadsman Hu-
manistisch Geestelijke Verzor-
ging te Zeist.

Militairen ontvangen het blad op
aanvraag zonder betaling.

Redactie:

Jan den Boer, Wim Heij (voorzit-
ter), Tineke Hundling, Wim Rein-
ders, Hans Schonk, Frank Spoel-
stra.

Vaste medewerkers:

Adriaan Bijl, Theo Carree, Arend
van Dam, Evert van Dijk, Gerard
van Erkelens, Karen Heij, Pieter
de Jager, Jan Kooijman, Willy
Lohmann, Frits Maas, Len Mun-
nik, Leo van Opzeeland, Tom
Pauka, Rien Robijns, Karel Ros-
kam, Paul Rutten, Klaas Soes-
beek, Jan Stoof, Wessel Visser,
Hans van Wissen.

Eindredactie en vormgeving:

Frank Spoelstra

Druk:

Brouwer Offset b.v. Utrecht

Adres redactie en administratie:

Bureau Hoofdraadsman,
Coornherthuis, Oranje Nassau-
laan 71, 3708 GC Zeist, tel. 03404-
14436.

Inhoud

Sst	2
Oudere dienstplichtigen	3
Pop van eigen bodem (3)	6
Woedend, maar ook waardig en warm...	8
Het geweld rond het veld	10
'Van geluk gesproken'	12
Wijsheid van Lao Tze (poster)	14
Ontmoeting met een kerstman	16
Tonnen aan huursubsidie dankzij de computer	17
„Martelen hoort niet!”	18
Fokker: bodemloze put of nationaal paradepaardje?	20
Een beetje opwindend luchtje mag wel tegenwoordig	22
Bezoek het Coornherthuis	25
Boeken	26
Willy Lohmann	28

Foto's:

voorpagina: Audio-visuele dienst
KM (John v. Lent)
pagina 14/15: Jan Nauts
pagina 19: Gerard van Erkelens

Een paar nachten geleden reed ik op de A-10 richting Zaandam een file binnen. Een nachtfle voor de Coentunnel, de kenner weet wat dat betekent. Ik zette mijn motor af, legde mijn nek in het kuiltje van de hoofdsteun en viel in slaap. Vroeger had men dominees en pastoors op radio en tv die praatjes hielden waarin ze het bovennatuurlijke verbonden met het dagelijkse. Dat was een bepaalde vorm van vrijzinnigheid. Men bracht bij voorbeeld als dagsluiter een bruin brood mee en legde dan uit dat God eigenlijk een snede boerenweit was. Deze stijlfiguur ga ik hier ook toepassen, maar eerst moet ik het verslag van de file afmaken.

Als ik wil slaap ik heel licht en waakzaam, dat heb ik geleerd in een langjarige praktijk als deelnemer aan vergaderingen. Men kan op ieder moment het woord tot mij richten, ik weet meestal wel aan te sluiten. Op die manier slaap ik ook in files, met mijn ogen niet helemaal dicht, en in ieder geval wakker schrikkend als ik een snurk voortbreng. Maar niet iedereen slaapt zo subtiel. Toen we weer in beweging kwamen, moesten we een omtrekkende beweging maken bij een auto die op de middelste rijbaan stond, onverlicht, met een in diepe slaap verkerende bestuurder diagonaal over de voorbank hangend. Langzaam kropen de auto's links en rechts aan hem voorbij. Zijn borst en buik bewogen in een vredige cadans. Niemand toeterde. Ik ook niet. Het leek op een vorm van beleefdheid, maar het was iets anders. Een vorm van geamuseerde schaamte. Bestaat dat? Toen ik de tunnel in reed, realiseerde ik me dat die onverlichte auto midden op de weg straks, als de file opgelost zou zijn, een gevaarlijk obstakel zou vormen en dat onze omzichtigheid eigenlijk nergens op sloeg, de slaper had gewoon moeten maken dat hij weggkwam.

Ziehier, beminde gelovigen, de gelijkennis met een snede boerenweit. In opdracht van het Humanistisch Verbond hebben twee onderzoekers vastgesteld dat de kerk in Nederland heden ten dage een stilstaande auto is. De onkerkelijkheid is in vijftien jaar verdubbeld. Nog maar zeventien procent van de Nederlanders gaat ter kerke. Zei ik stilstaande auto? Jawel, dames en heren luisteraars, een stilstaande auto met een snurkende man daarin waarvoor wij besmuikt uitwijken. Ik moet eerlijk zeggen dat ik zelf weinig last heb van de kerk. Bij het boodschappen doen op

zaterdag zie ik vaak de dominee uit ons dorp. De vorige dominee was nog heel groot, de tegenwoordige is opvallend klein. Dat spreekt in zijn voordeel. Hij dringt zich niet op, hij is er alleen maar. Op zaterdag fietst hij over het kerkplein. Hij groet mij als ik het kan opbrengen toe te geven dat ik hem zie. En onveranderd komt op zo'n moment een golf van geamuseerde schaamte bij me op. Het heeft iets te maken met het ambt, niet zozeer met de man die het bekleedt. Een dominee drukt, door als dominee in ons midden te verkeren, uit dat hij in onze gemeenschap de deskundige is op het gebied van goed en kwaad. Hij is beschikbaar om ons desgewenst voor te gaan in het zoeken naar de waarheid. Terwijl de andere dorpsgenoten op deze gebieden maar wat beunhazen, is de dominee hier officieel bevoegd. Hij bezit een diploma dat zijn kennis van het hogere bevestigt.

In de praktijk houdt het werk van een dominee vooral in dat hij opbeurende woorden spreekt, vooral tot zieken en stervenden. Het verschil tussen zijn tekst en die van amateurs is dan vooral dat hij kan wijzen op aspecten van het lijden, of op mogelijkheden van troost die de zieke mens, behalve als deze toevallig ook dominee is, over het hoofd gezien zou kunnen hebben. Dat zou dus in het voordeel zijn van de patiënt. Wat is het nu eigenlijk dat me hierbij met schaamte vervult? Niet de pretentie zelf, eerlijk gezegd. Het is de wisselwerking tussen de pretentie en de besmuikte manier waarop de omstanders, onder wie ikzelf, er op reageren. Gut, waarom zouden we hem kwetsen? Wat geeft het wat hij zelf denkt? Hij doet toch geen kwaad? Waarom zouden we niet een beetje uitwijken? Niet toeteren en rustig doorrijden, niemand heeft ooit last gehad van een ver achter hem stilstaande auto, of wel soms? Nee, ik geloof dat ik me beter zou voelen als iemand de kerk eens serieus nam en haar de waarheid zei.

Tom Pauka

(Column overgenomen uit Het Parool van 24 oktober 1987).

Oudere dienstplichtigen

Jongens onder de 21 jaar gedragen zich anders dan erboven

„Gezellig met elkaar wat praten over andere dingen als vrouwen doe ik, op een enkele uitzondering na, toch met de wat oudere jongens. Dat praten heb ik af en toe gewoon nodig, want om nu vijf dagen per week je verstand op nul te zetten gaat me net iets te ver.“

„Ik had tijdens mijn studie docenten die tien jaar ouder waren en die je toch gewoon met je en jij aansprak. Wanneer ik dat vergelijk met de situatie hier, met sergeanten die jaren jonger zijn en die desondanks eisen dat je u tegen ze zegt, kun je je wel voorstellen dat dat behoorlijk moeilijk voor mij lag.“

Twee citaten uit een interview dat EGO-redakteur Wim Heij had met twee oudere dienstplichtige soldaten, Dick Zoutendijk (24) en Eddie Veldhuis (27). Beiden zijn ingedeeld bij de B-cie van het 45e Painfbat te Steenwijk. Dick is, na enkele maanden in een infanteriepeloton te hebben gefunctioneerd, op de administratie tewerkgesteld en Eddie is YPR-chauffeur. Centrale thema's in het vraaggesprek zijn de verschillen in gedragspatroon tussen jonge en oudere dienstplichtigen, de houding van oudere soldaten ten opzichte van jonge kaderleden en vooral hoe men met deze gegevenheden omgaat.

Wat hebben jullie voor je dienstitijd gedaan?

Dick: „Ik heb bestuurskunde gestudeerd aan de TH Twente. Tot mijn 18e heb ik bij mijn ouders in het Westen van het land gewoond, daarna naar het Oosten van het land gegaan en mijn intrek genomen in een studentenflat. Een flat die ik deelde met 16, steeds wisselende, mensen. Een hartstikke leuke tijd gehad. Vier maanden voor opkomst ben ik gaan samenwonen met m'n vriendin, een Noors meisje. Het was dus knap lullig dat ik moest opkomen, want de eerste tijd van samenwonen is best spannend.“

Eddie: „Ik heb eerst de Havo gedaan, ook al met muziek als examenvak. Daarna ben ik verder gegaan in de muziek, conservatorium, klassiek gitaar. In december 1986 ben ik afgestudeerd. In mijn vrije tijd heb ik, naast muziek, veel aan sport gedaan. Ik heb tot nu toe

altijd bij mijn ouders gewoond. Dat kwam omdat mijn hobbies mij eigenlijk dwongen thuis te blijven, anders was ik wellicht al eerder zelfstandig gaan wonen. Ik heb namelijk veel aan paardensport gedaan en wanneer ik in de stad zou zijn gaan wonen had ik de sport vaarwel moeten zeggen en dat had ik er toen niet voor over. Nu ik in dienst zit heb ik het alsnog op moeten geven.

Instelling

Met welke instelling zijn jullie opgekomen?

Eddie: „Ik ervaar de militaire dienst als een ingrijpende onderbreking met betrekking tot datgene wat een afgestudeerde wil, namelijk aan het werk. Je hebt toekomstplannen en die moet je aan de kant zetten. De instelling waarmee ik in dienst ging was dus niet zo positief. Het was meer zo van 'je kunt er

niet onderuit, dus maar proberen er zo goed mogelijk doorheen te komen'.“

Dick: „Mijn verhaal lijkt er wel een beetje op. Tijdens mijn studie leek het mij vreselijk in dienst te moeten. De laatste maanden voor opkomst ging ik er iets neutraler over denken. Dat kwam omdat ik mij er bij had neergelegd, dat ik toch moest. Wat me wel heel erg irriteerde was dat bijna niemand uit mijn omgeving er in moest. De een had dit, de ander dat, bijna allemaal hadden ze wel iets en dat maakte het voor mij echt vervelend. Wanneer iedereen zou moeten had ik er veel minder problemen mee gehad. Ik was echt een uitzondering. Wat de dienst precies zou inhouden kon ik me van tevoren niet goed voorstellen. De hoofdredenen waarom ik het vervelend vond was het feit, dat ik nèt samenwoonde en dat je elkaar uitsluitend in de weekenden ziet.

Speelde bij die weinig positieve instelling ook mee dat jullie wat ouder waren?

Eddie: „Ik denk het wel . . . Wanneer je een studie doet eist dat een grote mate van zelfstandigheid, alles moet je zelf doen. Kom je direct daarna in militaire dienst, dan is de overgang wel heel erg groot. Je hoeft ineens nergens meer aan te denken, er wordt nog echt voor je gedacht. Natuurlijk wist ook ik niet precies wat me te wachten stond, maar in grote lijnen voorzag ik wel de, juist op dit punt, eigenlijk te grote overgang.“

Dick: „Juist vanwege het wat ouder zijn zag ik het ook van tevoren niet zo zitten om met 18-19-jarigen op te moeten trekken. Ik keek er, op dat punt, ook veel negatiever tegenaan dan dat het mij uiteindelijk bevalen is“.

Eddie: „Ik heb mijn opleiding gehad op de Piroc in Veldhoven en daar had je

Voor hun dienstitijd studeerden Eddie Veldhuis (27) en Dick Zoutendijk (24) af aan conservatorium en TH-Twente

veel meer mensen die ook gestudeerd hadden. Ik denk dat wel zo'n 40% ouder was dan 23 jaar, daar voel je je toch beter bij thuis. Wanneer je dan, zoals hier in Steenwijk, terecht komt tussen jongens die veel jonger zijn, net van de middelbare school afkomen, jongens die nog moeten beginnen met datgene wat wij al gehad hebben, studie of werk, dan is dat best heel anders. Er is een groot verschil in doen en laten".

Verschillen

Waaruit bestaan die verschillen?

Eddie: „De manier waarop je met elkaar omgaat, converseert. Het is moeilijk te omschrijven, maar het is echt heel anders . . . het is jeugdiger, onbezorgder . . . Daar moet je je wel een beetje bij aanpassen, proberen je te verplaatsen in hun situatie. Dat heb ik tenminste wel geprobeerd".

Dick: „Het is moeilijk om een beetje serieus te praten wanneer je daar zin in hebt. Heb je zin in een gesprek, dan zoek je vaak automatisch de ouderen op. Wat Eddie zegt over die leeftijdsverschillen hè. Ik zat eerst bij een gevechtspeloton daar was het gros ontzettend jong, daar ging ik verreweg het meest om met een jongen die nog ouder was dan ikzelf. Nu zit ik bij de ciestaf en daar zijn de meesten weer wat ouder dan bij de pelotons, zo'n 21 à 22 jaar. Dat scheelt al heel veel.

Er is volgens jullie een vrij groot verschil tussen het gedragspatroon van de 18-jarige en de 21-jarige?

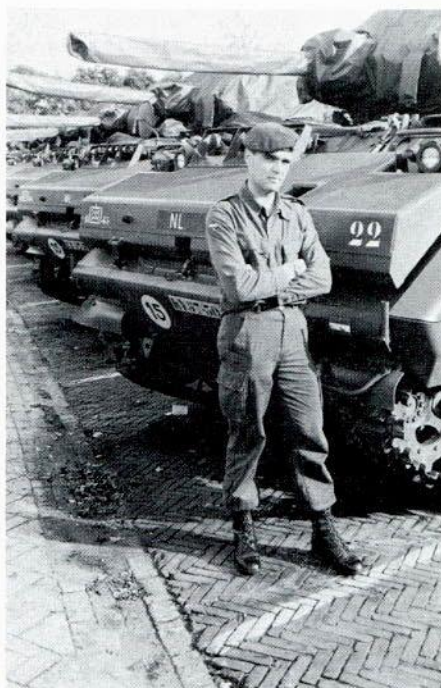
Dick: „De grens ligt veel lager dan onze leeftijd, die ligt inderdaad zo in de buurt van de 21 jaar. In z'n algemeenheid gesproken gedragen jongens onder de 21 jaar zich anders dan erboven. Het verschil in gedrag tussen iemand van 18 of iemand van 21 vind ik vaak heel duidelijk. Een verschil in gedrag tussen iemand van bijv. 22 of iemand van 27 zie ik niet zo".

Eddie: „Ik denk het ook, ja. Het ligt er aan wat je gedaan hebt. Heb je na de middelbare school nog wat gestudeerd of gewerkt dan levert dat gelijk een ander type op, iemand die zich wat meer volwassen gedraagt . . .".

Dick: „Je denkt wat meer na over de dingen, dingen die de iets jongeren allemaal als vanzelfsprekend aanvaarden".

Eddie: „De wat ouderen bekijken de dingen gewoon wat kritischer, dat geldt niet alleen met betrekking tot de krijgsmacht, maar voor alles".

Dick: „De wat ouderen denken wat meer na. Bijvoorbeeld over de manier waarop ze in dienst met je omgaan, het verschil in rangen, enz. Ben je jonger dan neem je dat sneller voor zoete koek aan, ben je wat ouder dan heb je er moeite mee. Zeker wanneer die boven je staan bijna allemaal jonger zijn dan jij. Dat maakt het nog meer extra moeilijk. Natuurlijk is het te simpel om het uitsluitend en alleen op leeftijd te gooien. Ik denk dat wat je gedaan hebt tot nu toe – studeren of werken – een rol speelt, maar zeker ook of je al die tijd nog thuis

Eddie is YPR-chauffeur

woonde of al op jezelf zat. Ik kan me heel goed voorstellen dat iemand van 18 die op zichzelf een stuk zelfstandiger is dan iemand van 21 die nog thuis woont. Het is denk ik te simpel om uitsluitend over leeftijd te praten".

Hoe gaan jullie met dat andere gedrag van jullie jongere collega's om?

Dick: „Bewust of onbewust, je past je altijd aan. Wanneer je je niet aanpast gaat het gegarandeerd mis, dan lig je niet lekker in de groep en heb je een minder aangename diensttijd. Een paar aardige vrienden maakt voor iedereen de dienst beter vol te houden. Wanneer je die niet hebt is het niet best".

Eddie: „Soms dacht ik weleens jeetje, maar dan liet ik het gewoon maar over me komen. Voor een deel probeerde ik me toch aan te passen. In een kollektief als de krijgsmacht kun je je niet al te individualistisch opstellen, je hebt elkaar gewoon nodig. Je moet met elkaar functioneren en dus moet je je wel aanpassen. Je kunt niet zonder grond onder de voeten en die krijg je van zo'n groep, maar dan moet je er wel deel van uitmaken."

Jongere kaderleden

Vinden jullie het problematisch dat kaderleden veelal jonger zijn dan jullie?

Dick: „Het is, wat ik al zei, niet alleen de leeftijd. Het gaat wel vaak samen. Wanneer iemand 19 is, dan komt hij heel vaak net van huis. Ik heb nog steeds de grootste mogelijke moeite om tegen iemand die vijf jaar jonger is u te zeggen. Ik doe het ook uitsluitend bij mensen die er anders moeilijk over doen, bij mensen die er niet zo zwaar aan tillen doe ik het niet. Ik vind zo iets een onnatuurlijke situatie".

Eddie: „Ik had tijdens mijn studie docenten die tien jaar ouder waren en die je toch gewoon met je en jij aansprak. Wanneer ik dat vergelijk met de situatie hier, met sergeanten die jaren jonger zijn en die desondanks eisen dat je u tegen ze zegt, kun je je wel voorstellen dat dat behoorlijk moeilijk voor mij lag. Op een gegeven moment denk je vooruit maar en kies je de weg van de minste weerstand".

Dick: „Het valt zo'n sergeant niet kwalijk te nemen, want hij zit in het systeem, het wordt hem zo geleerd. Maar ondanks het begrip kost het mij toch nog steeds veel moeite en moet ik er, iedere keer opnieuw, even bij nadenken".

Eddie: „Je blijft je aanpassen aan het systeem. Dit is weer zo'n voorbeeld".

Dick: „Doe je het niet dan maak je het voor jezelf zo moeilijk. Dat speelt voortdurend mee. Het is zo gemakkelijk om je aan te passen, te doen wat je gevraagd wordt, in ruil voor een gemakkelijke diensttijd."

Oudere soldaten

Niet alleen jonge soldaten hebben vaak een bij hun leeftijd passend gedragspatroon, dat geldt evenzeer voor jonge kaderleden. Toch moeten wat oudere soldaten niet alleen deze zich zo gedragende kaderleden gehoorzamen, maar er ook nog respect voor opbrengen. Dat lijkt mij niet zo simpel.

Eddie: „Is het ook niet. Het heeft heel wat innerlijke strijd gekost, dat kan ik je wel vertellen. Dat is echt zo."

Dick: „Zeker in het begin is dat lastig."

Eddie: „Nu is het zo dat ik veel kan hebben, zeker omdat ik veel het ene oor in en het andere weer uit laat gaan, maar zit je iets anders in elkaar dan kan het, door dit soort omstandigheden, maar zo tot een uitbarsting komen. Het is soms heel irritant wat je meemaakt."

Zoeken oudere soldaten elkaars gezelschap op?

Dick: „'s Avonds ga ik met de mensen van de ciestaf en van mijn oude peloton om. De hechtste groep blijft vaak de groep van het begin. Gezellig met elkaar wat praten over andere dingen als vrouwen doe ik, op een enkele uitzondering na, toch met de wat oudere jongens. Dat praten heb ik af en toe gewoon nodig, want om nu vijf dagen per week je verstand op nul te zetten gaat me net iets te ver. Ik heb bij de ciestaf ook wel contact met de wat jongere jongens hoor en dat gaat ook best goed. De meeste jongens schatten mij ook lang geen 24 jaar."

Jij bent thuislaper. Ga jij overdag wel eens op zoek naar wat oudere collega's?

Eddie: „Nagenoeg niet. Wanneer je dagelijks heen en weer reist kijk je toch anders tegen de werkdagen aan. In mijn vrije tijd houd ik me vooral bezig met dingen waar ik me mee bezig wil houden, en dan kom ik vanzelf met mensen in contact waar je behoefte aan hebt. Daarom is de drang om overdag mensen op te zoeken waar ik weleens mee wil praten niet zo groot.”

Eerst studeren

Zijn jullie blij dat je eerst je studie hebt afgemaakt alvorens in dienst te gaan?
Dick: „Ik ben blij dat ik eerst gestudeerd heb, omdat ik nu gewoon wat sterker in m'n schoenen sta dan toen ik van de middelbare school af kwam. Ik voel me nu veel zekerder. Ik voelde me toen wel zeker genoeg om het huis uit te gaan en te gaan studeren, maar nu kan ik veel gemakkelijker omgaan met onverwachte zaken, minder chaotisch. Ik denk dat ik het op mijn 18e veel moeilijker met de dienst zou hebben gehad. Ik zou zeker veel meer problemen hebben gehad om in een groep te functioneren.”

Eddie: „Voor mij ligt het iets anders. Doordat ik eerst mijn studie heb gedaan en daarna de dienst in, ben ik nu kwa nivo, omdat ik onvoldoende kan oefenen, enorm gekelderd en dat moet ik straks weer ophalen. Wanneer ik vóór het conservatorium in dienst was gegaan had ik dit probleem niet gehad. Dan had ik direkt na mijn opleiding op het nivo gezeten dat nodig is om maatschappelijk aan de slag te gaan. Nu moet ik eerst maanden oefenen om het vereiste nivo te halen om er daadwerkelijk iets mee te kunnen gaan doen. Dat is het grote nadeel aan deze, overigens door mij zelf gekozen, volgorde.”

Dat is een, heel begrijpelijke, maatschappelijke faktor. Maar kwa leeftijd?

Eddie: „Ik vind het heel moeilijk om dat nu te beoordelen. Ik heb met het hier en nu te maken, met de situatie waarin ik nu zit. Toch denk ik dat ik het op m'n 18e minder moeilijk zou hebben gehad dan nu. Wanneer ik kijk naar de dingen waar ik tegenop gelopen ben. . .”

Terugblik

Jullie zitten nu net over de helft. Hoe kijken jullie terug op de achterliggende periode?

Dick: „Voor mij zat er een duidelijke

Dick werkt op de administratie

breuk op het moment dat ik van het peloton naar de administratie ging. Sinds die tijd heb ik het gevoel dat ik, voor zover dat in dienst mogelijk is, zinvol werk doe. Voor mezelf bevredigend, zeg maar. Ik zie nu een doel, namelijk dat het een beetje goed loopt op die administratie, dat het geen zooi wordt. Ik heb nu iets waarvoor ik aan het werk ben, iets waarvan ik vind dat het redelijk moet gebeuren. Dat vinden anderen ook. Maar belangrijk is dat ik dat voor mezelf ook vind. Wanneer ik 's morgens opsta, kijk ik met plezier naar de dag uit. Dat was in de tijd dat ik nog regelmatig het veld in moest wel anders. Zoals ik er nu tegenaan kijk is het enige vervelende dat ik alleen in het weekend thuis kom, maar dat vind ik dan ook echt vervelend. Zo vervelend, dat ik er het liefst vandaag nog mee zou willen stoppen. Het werk en de omgang met de mensen vind ik best leuk.”

Eddie: „Het had z'n voordelen, maar de nadelen overheersen toch. Dat wordt in sterke mate bepaald door mijn beroep. De eerste twee maanden kon ik bijna helemaal niet spelen. Door tussenkomst van de MSD ben ik daarna hier geplaatst, zodat ik iedere avond thuis kan spelen en de vaardigheid nog een beetje op peil kan houden. Natuurlijk zaten er ook wel leuke dingen bij, tijdens oefeningen bijvoorbeeld. Ook sport vind ik plezierig. Maar het moet wel een beetje zin hebben, zoals Dick zei, het gevoel dat je een beetje zinvol bezig bent. Ik heb soms weken gehad dat ik dat gevoel niet had en dan is het wel afzien. Wekenlang was je bezig met zulk simpel werk, dat het niet gemakkelijk was je maar steeds even positief te blijven opstellen. En toch wil ik dat, al zou het alleen maar zijn om het te kunnen volhouden. Wanneer je met een negatieve instelling rond komt te lopen wordt het voor jezelf alleen nog maar moeilijker.”

Dick: „Voor je opkomt hoor je altijd verhalen van je vader, je opa, enz, in de geest van 'op het moment zelf is het vreselijk, maar achteraf kijk je op een leuke tijd terug'. De eerste weken kon ik me dat absoluut niet voorstellen. Toen dacht ik werkelijk: waar ben ik nu be-

land? Achteraf zie ik best in dat je er ook wat van kunt leren. Je rolt in een groep en je moet met deze mensen leren omgaan, je leren aanpassen, je wat flexibeler gedragen. Die kant van de zaak ervaar ik zeker als nuttig. Toch mag het voor mij, om de eerdergenoemde reden, best morgen afgelopen zijn.”
Eddie: „Als dat zou kunnen . . .”

Bedankt voor dit gesprek.

Wim Heij

Humanistisch Manifest

De dienst HGV heeft zich altijd verre gehouden van zieltjes-winnerij. Bij de start van onze werkzaamheden in de krijgsmacht, in 1964, was ons standpunt: wij zijn er noch voor de krijgsmacht, noch voor het Humanistisch Verbond, maar uitsluitend voor de mensen in het militair apparaat, dienstplichtigen zowel als vrijwillig dienenden. Op basis van dit uitgangspunt doen wij nog steeds ons werk en daar zal in de toekomst ook geen verandering in komen. De krijgsmacht is ons werkterrein en het niet-gods-dienstige humanisme – in georganiseerde vorm tot uitdrukking gebracht door het Humanistisch Verbond – is de levensbeschouwing van waaruit wij functioneren.

Wanneer het HV met een zekere regelmaat haar beleidsuitgangspunten een concrete vertaling geeft in de vorm van een werkprogramma, menen wij dat het niet meer dan juist is de deelnemers aan de Humanistisch Geestelijke Verzorging van deze beleidsontwikkelingen op de hoogte te stellen. Vandaar dat men ingesloten in dit nummer van EGO het zogenaamde Humanistisch Manifest aantreft.

Redactie

Pop van eigen bodem

Europop van de Nits

Met de elpee 'In the Dutch Mountains' heeft de Nederlandse groep de Nits opnieuw een juweeltje toegevoegd aan het platenmateriaal, dat we de laatste tien jaar van deze formatie hebben mogen begroeten. De Nits is in meerdere opzichten een bijzondere Nederlandse en Europese popgroep. Het was een van de bands die opkwam als onderdeel van de Nederlandse popgolf aan het eind van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig. Andere bands van die generatie waren onder meer Gruppo Sportivo, Herman Brood & His Wild Romance en ook de Tapes. De formatie de Nits heeft aangetoond over een langere adem te beschikken dan de collega-bands uit die tijd.

Dat de Nits tien jaar actief is kunnen blijven is zonder meer te danken aan de muzikale vernieuwing waar ze steeds weer blijk van heeft gegeven. Tegelijkertijd is de groep erin geslaagd herhaaldelijk de hitparade te halen, waardoor een economische basis gelegd kon worden voor haar voortbestaan.

Historie

Vrij snel nadat de groep in 1977 haar eerste muziek op de plaat uitbracht kreeg de Nits een kontrakt bij de grote platenmaatschappij CBS. De eerste hitparade notering behaalde de band in 1980 met een song met een Italiaanse titel: 'Tutti Ragazzi'. Het liedje had deels een Italiaanse, deels een Engelse tekst. De song kwam van de tweede Nits elpee 'Tent', die geproduceerd werd door Robert Jan Stips, die later de Nits als muzikant zou komen versterken. In 1983 scoorden de Nits opnieuw, de

spaanstalige song 'Nescio', getrokken van de elpee 'OMSK', behaalde een top 10 notering. In datzelfde jaar haalde 'Sketches of Spain' een song over de Spaanse burgeroorlog van de mini-lp 'Kilo' ook de hitparade. En recentelijk konden we de titelsong van de laatste Nits elpee 'In the Dutch Mountains' in de hitparade begroeten. De elpee-productie van de Nits is vrij konstant geweest. In de laatste tien jaar kwamen acht elpees en een mini elpee op de markt. In 1986 kwam de band met de elpee 'Henk' en dit jaar met 'In the Dutch Mountains'. In 1985 werd duidelijk dat de Nits ook erkenning ondervinden bij collega-muzikanten, toen de band de prijs van de Nederlandse popmuzikanten vakbond, de BV Popprijs, in ontvangst mocht nemen.

Groepsleden

Zonder de andere muzikanten te kort te

doen, kan worden gesteld dat zanger/gitarist Henk Hofstede en toetsenist Robert Jan Stips de meest gezichtsbepalende figuren in de Nits zijn. Hofstede's stemgeluid is mede kenmerkend voor de Nits en hij schrijft het merendeel van de teksten. Hij is sinds de tien jaar van het bestaan van de band de spil van de Nits. In zijn teksten, die meestal in het Engels gesteld zijn, wordt vaak gewag gemaakt van oer-Hollandse zaken. Zo bevat de laatste hit 'In the Dutch Mountains' een passage die beelden van een Hollands landschap oproept. Hofstede zingt: „I met a miller on the back of a cow, he was looking for the wind but he did not know how, I said follow the cloud that looks like a sheep“.

Andere songtitels van zijn hand zijn onder meer, van de laatste elpee 'The Panorama Man' (over de alom bekende tijdschriftenbezorger), The Ports of Amsterdam, Bike in Head (van de elpee Henk) en van de mini-elpee 'Kilo' Dapperstreet (Engels voor de Amsterdamse Dapperstraat).

Toetsenman Robert Jan Stips gebruikt de synthesizer om allerlei traditionele muziekinstrumenten te reproduceren. De ene keer klinkt zijn synthesizer als een accordeon, dan weer als een draaiorgel of als een harmonium. Het is dan ook geen toeval dat Stips op de bij dit artikel geplaatste foto poseert met een accordeon. Stips, die zijn sporen in groepen als Supersister en Golden Earring al verdiend heeft, speelt dan ook een cruciale rol in het geluid van de Nits.

De manier waarop drummer Rob Kloet zijn trommels bespeelt onderscheidt zich wezenlijk van de manier waarop de meeste rockdrummers dat doen. Kloet zit meer boven de horizontaal opgestelde trommelvellen terwijl de meeste drummers hun drums op ooghoogte in een hoek van 45 graden naar zich toe gedraaid hebben en als het ware schuin naar boven drummen. Kloet lijkt daarmee meer op een paukenist zoals we die in klassieke orkesten aantreffen. Bassiste Joke Geraets tenslotte, het enige vrouwelijke bandlid, speelt afwisselend de elektrische en de contra-bas. In de popmuziek kom je de contra-bas vrijwel alleen tegen bij rockabilly bands als bijvoorbeeld de Straycats. Bij andere soorten popmuziek tref je ze vrij zelden aan.

Eigen sound

De Nits hebben in de loop der jaren een zeer eigen sound ontwikkeld, die de

The Nits, v.l.n.r. Joke Geraets, Henk Hofstede, Robert Jan Stips, Rob Kloet

6

7

8

The Nits: eigen geluid met teksten over oer-Hollandse zaken

Anglo-Amerikaanse pop koppelt aan elementen van Europese muziek en ze vergezeld doet gaan van teksten die vaak betrekking hebben op oer-Hollandse zaken.

De voorlaatste elpee 'Henk' werd in een studio opgenomen. Daar worden de instrumentale stukken meestal eerst een voor een opgenomen om daarna gemixt te worden tot complete songs.

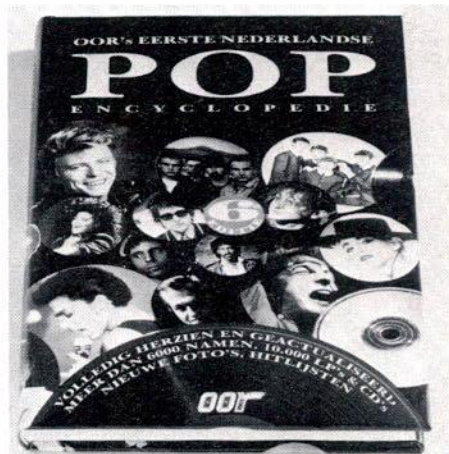
De laatste elpee 'In the Dutch Mountains' is direkt opgenomen in het oefenlokaal van de band. Je zou dus kunnen zeggen dat de elpee live is opgenomen zonder publiek. De kwaliteit is er echter niet minder om. En je bent er in ieder geval zeker van dat de groep het geluid van de plaat op het podium honderd procent kan waarmaken. Voorlopig zul je echter even moeten wachten om de groep op de Nederlandse podia aan het werk te zien. Momenteel toert de band door Europa. De Europop van de Nits

blijkt een gewillig oor te vinden bij popfans in landen als Duitsland, Finland, Zwitserland en ook Griekenland.

Paul Rutten

Nieuwe editie Oor's Pop-encyclopedie

Sinds begin november ligt de zesde uitgave van Oor's Eerste Nederlandse Popencyclopedie in de winkel. De encyclopedie verschijnt iedere twee jaar in een bijgewerkte vorm. Groepen die zich in die periode nadrukkelijk in de popwereld hebben gemanifesteerd worden opgenomen met een eigen ingang (een kort hoofdstukje alleen aan de groep gewijd) en groepen of muzikanten die in de vergetelheid zijn geraakt verliezen hun eigen ingang en worden onder een

algemene ingang ondergebracht. Zo zijn er bijvoorbeeld algemene rubrieken als Nederpop op de hitparade, Nederpop op 33 toeren, New Wave en Meidengroepen. Het oordeel of een groep belangrijk genoeg is voor een eigen ingang blijft natuurlijk voor discussie vatbaar. Een groep als 'de Div' bijvoorbeeld krijgt wel een eigen ingang en groepen als 'de Dijk' en 'Vitesse' niet. De laatste twee komen terug onder het kopje 'Nederpop op 33 toeren'. Een index van alle namen die in het boek voorkomen vind je achterin het boek, zodat je ook de groepen die geen eigen ingang hebben makkelijk kan opsporen. Een uiterst zinnige vernieuwing in deze editie is, dat bij de verschillende groepen een overzicht van alle hits die de groep in Nederland heeft gehad, is opgenomen.

'De Dijk', Nederpop op 33 toeren.

Al met al mag je zeggen dat Oor's Pop-encyclopedie een uniek stukje werk is en een schat van informatie voor de meer dan modale popliefhebber. Het boek is 384 pagina's dik en is in de winkel te koop voor f 46,50 en staat bij mij vooraan in de boekenkast.

P.R.

Woedend, maar ook waardig en warm. . .

De elfjarige William praat met horten en stoten. Hij vindt het moeilijk om te vertellen hoe de politie hem meenam naar een lijkenhuis en hem toen opsloot in een donker hok. Hij komt moeilijk uit zijn woorden als hij vertelt hoe de politiemannen hem net zo lang sloegen tot zijn kiezen uit zijn mond vielen.

William is niet de enige die zo iets in zijn land is overkomen, want William is zwart en hij woont in Zuid-Afrika. We hoorden William's verhaal op een conferentie eind september van dit jaar in Harare, de hoofdstad van Zimbabwe, het noordelijke buurland van Zuid-Afrika. We hoorden ook de andere verhalen van kinderen die opgepakt waren door de Zuidafrikaanse politie en hoe ze gemarteld waren. We hoorden de verhalen van de ouders, van de artsen en van de psychiaters die de kinderen na hun martelingen moeten helpen.

In Zuid-Afrika worden kinderen gearresteerd en voor jaren in de gevangenis gegooid als zij bijvoorbeeld stenen naar politieauto's gooien. Er zijn zelfs kinderen daarvoor tot zeven jaar gevangenis veroordeeld. Maar er zijn ook kinderen opgepakt die niets hebben gedaan. Ze zijn opgepakt omdat de politie vermoedt dat ze tegen de apartheid zijn. En daarom ook worden ze gemarteld – dagenlang, wekenlang, maandenlang zitten ze vast.

In Zuid-Afrika worden kinderen gearresteerd en gemarteld omdat het regiem bang voor ze is. Zuid-Afrika is, voorzover ik kan bekijken, het enige land ter wereld waar zo iets nu zo systematisch gebeurt.

Niet erg genoeg?

De reactie van de wereld is onbegrijpelijk lauw. Het Westen reageert eigenlijk helemaal niet op deze unieke misdaad. Wat zou er gebeuren als blanke kinderen zouden worden gearresteerd en gemarteld in een zwart land? In Kenia, in Nigeria of in Angola? De woede zou geen grenzen kennen. Het Westen zou maatregelen eisen en het Westen zou maatregelen nemen.

Dat is toch gek; dat is toch ongerijmd? Het is toch gek, dat ministers en bestuurders ontsteld zijn als er een bommetje ontploft in een stadion, waardoor Nederland's deelneming aan een voetbaltoernooi in gevaar komt, maar dat Nederlandse ministers in het openbaar nog nooit blijk hebben gegeven van hun ontsteltenis dat kinderen systematisch worden gemarteld. Maar misschien is het toch niet zo gek en ongerijmd. Want het Westen had al jaren kunnen weten wat er in Zuid-Afrika aan de gang is en het Westen weet dat natuurlijk ook al jaren. Er is volgens mij maar één verklaring waarom dat officiële Westen van de regeringen, van de

De elfjarige William

diplomaten en van de investeerders niets doet: ze vinden het kennelijk niet erg genoeg om er tegen op te treden.

Westen wil niet

Toen in 1982 oorlog uitbrak tussen de Britse mevrouw Thatcher en Argentinië over de Malvinas, toen besloot Europa op een woensdagachternamiddag om Argentinië te boycotten. Met andere woorden: als het westen wil, kan het zonder moeite overgaan tot een boycot. Dus daaruit volgt dat het Westen geen echte boycot tegen Zuid-Afrika wil. De argumenten om Zuid-Afrika niet te boycotten zijn in de loop van de afgelopen 30 jaar al keer op keer weerlegd door de bevrijdingsbeweging, het Afrikaans nationaal Congres, door het Verenigd

Democratisch Front van o.a. dominee Boesak, door de vakbeweging COSATU en door mensen als dominee Beyers Naudé.

Ik heb zo'n idee dat het Westen geen boycot wil, omdat het westen niet tot zich wil laten doordringen hoe verwerpelijk de apartheid is, hoe misdadig het racisme is.

Racisme is de mens niet aangeboren; racisme is geen biologisch gegeven; racisme is een cultuur-verschijnsel, dat diep geworteld is in de Westerse cultuur. Om de slavenhandel en de slavernij te kunnen handhaven in een christelijke wereld, waar volgens de bijbelse opvatting de doop tot christen een mens vrij moest maken. Om te voorkomen dat slaven via de doop vrije mensen werden, moest het vooroordeel worden ontwikkeld dat zwarten beter onder controle konden worden gehouden omdat ze kinderen bleven, onverantwoordelijk, dom, lui en pas gelukkig als ze onder duidelijk gezag stonden.

Gelijkwaardigheid

Tegelijkertijd ontwikkelde zich het vooroordeel dat het de blanke zelfstandige, denkende mensen waren, die hard werkten en gezag konden uitoefenen. Blanken waren kortom superieur aan zwarten. Deze redenering werd later ook toegepast om de koloniale bezetting van de tropische landen te rechtvaardigen. De slavernij is voorbij, het kolonialisme is afgeschaft. En na de tweede wereldoorlog zijn de Verenigde Naties opgericht, juist om de gelijkwaardigheid van mensen en volken te benadrukken. Zuid-Afrika is het enige land, dat de gelijkwaardigheid van mensen en volken ontkent. Zuid-Afrika is nu het enige officiële bolwerk van het racisme in de wereld.

Eigenlijk zouden de VN daar tegen moeten optreden, want de apartheid is immers 'een misdaad tegen de menselijkheid'. Volgens het volkenrecht, volgens het Handvest van de VN, zou de VN het recht hebben om militair op te treden tegen deze internationale misdadiger – het regiem in Pretoria – tegen deze paria-staat, deze vogelvrijverklarde dictatuur. Maar dat gebeurt niet omdat de Grote Mogendheden in de Veiligheidsraad dat politiek niet willen. Militair optreden is dus uitgesloten. Maar dan zou de VN toch minstens over moeten gaan tot verregaande boycotmaatregelen. Als enig middel om verder bloedvergieten te voorkomen.

Apartheid afschaffen

Op het ogenblik is het oorlog in Zuid-Afrika – er sterven dagelijks mensen als gevolg van de apartheid. Wie de boycot afwijst, wil dus de contacten met het regiem handhaven, evenals de handel en de investeringen. En daarmee wordt de apartheid in stand gehouden. En dat betekent volgens mij de medeplichtigheid van het Westen. Daar werd ook steeds op gewezen, tijdens de conferentie in Harare, over de kinderen en de onderdrukking in Zuid-Afrika. Dat was geen opwekkend onderwerp. De conferentie werd dan ook gekenmerkt door woede. Want de enige oplossing voor dit probleem van de kinderen is de afschaffing van apartheid.

Het heeft geen zin om president Botha te vragen om een eind te maken aan de excessen van kindermishandeling in Zuid-Afrika. Want het gaat niet om excessen – het is het logische gevolg van de apartheid dat kinderen worden gedetineerd en gemarteld en daarom moet de apartheid zelf worden bestreden en vernietigd. Daar wordt al zolang om gevraagd – het ANC bestaat al 75 jaar. En sinds de tweede wereldoorlog toen het antisemitisme hoogtij vierde, moet het toch voor iedereen duidelijk zijn, dat racisme met alle macht moet worden bestreden? Maar het Westen zwijgt en de Westerse media hebben maar af en toe aandacht voor deze grootste schending van de rechten van de

President Oliver Tambo en dominee Beyers Naudé

mensen. De conferentie was daar terecht woedend over. Maar tegelijkertijd was deze conferentie van 600 mensen uit 45 landen ook waardig en warm. De toon was beheerst, terwijl de woorden de meest gruwelijke voorvallen beschreven.

Het nieuwe Zuid-Afrika

De manier waarop vooral de Zuidafrikanen met elkaar omgingen maakte diepe indruk, omdat het warm was. Er waren zo'n 300 Zuidafrikanen, en onder de mensen die uit Zuid-Afrika zelf waren gekomen, waren er ook velen, vooral jongeren, die nog nooit hun president Oliver Tambo in levende lijve hadden gezien. Zij onthaalden hem (en ons) op ontroerende zang en dans. De sprekers uit Zuid-Afrika gaven uitdrukking aan hun emotie en gunden ons daarmee een kijkje om de hoek van het toekomstige, het nieuwe Zuid-Afrika. Allen spraken zij over hun geloof in het nonraciale Zuid-Afrika, waar geen onderscheid

wordt gemaakt naar ras, huidskleur of sexe. Zo spraken blank en zwart. Zo spraken de dominee en de communist. Zo sprak de moslim-geestelijke en zo sprak ook de humanist.

De conferentie behandelde een triest onderwerp en toch kwamen wij gesterkt en gemotiveerd er weer vandaan. Want dat kijkje om de hoek van het nieuwe Zuid-Afrika geeft hoop. Want de apartheid zal verdwijnen. Dat is duidelijk: de Zuidafrikanen zullen zich bevrijden van dit onmenselijkste van alle regimens. Zij zijn niet meer te stuiten, ook al is de blanke macht nog zo formidabel. In de geschiedenis blijkt dat een volk niet voor altijd onder de duim kan worden gehouden. En uit de recente geschiedenis van Zuid-Afrika blijkt ook dat de blanke minderheid nu zelf begint te beseffen dat hun oppermacht niet eeuwig meer zal kunnen bestaan. De onderdrukte mensen in Zuid-Afrika zullen zich binnen afzienbare tijd zeker weten te bevrijden van de verzieking die hun paradijselijke land teistert.

Morgen boycotten

Het westen zou alleen kunnen helpen om dat te bespoedigen. Dat had bij wijze van spreken 'gisteren' al moeten gebeuren – die hulp bij de bevrijding, door het regiem te boycotten. Dat gebeurde niet omdat het Westen aan de verkeerde kant bleef staan. Dat zou 'vandaag' moeten gebeuren – die hulp via de boycot, maar het Westen staat nog steeds aan de verkeerde kant. Maar het moet in elk geval wel 'morgen' gebeuren. Want het Westen mag niet aan de kant van het racisme blijven staan. En in Zuid-Afrika moeten de kinderen de kans hebben om kind te zijn.

Karel Roskam

Afsluiting van de conferentie over gedetineerde kinderen in Harare

Het geweld rond het veld

Voetbalcultuur Engeland en Nederland vergeleken

In het rapport van de commissie 'Veiligheid Voetbalbezoek', verschenen in 1981, worden 46 Nederlandse publicaties genoemd, die betrekking hebben op het vandalisme. De eerste dateert uit 1972 en is van Ekkers/Hoefnagels, die destijds van oordeel waren dat agressie op het voetbalveld tot geweld in en buiten het stadion aanleiding geeft. Tot 1981 was het aantal (semi) wetenschappelijke geschriften nog te tellen, daarna niet meer. Hans van der Brug noemt in zijn proefschrift van vorig jaar een aantal van bijna 150 buitenlandse publicaties. Kortom, als één probleem bestudeerd en beschreven is, dan wel het voetbalvandalisme. Hoe onoplosbaar een probleem, hoe groter de schrijflust der 'deskundigen'.

Na de bom in het Feyenoord-stadion werd echter opvallend weinig over het vandalisme zelf geschreven, maar des te meer over de straf die de UEFA zou kunnen uitvaardigen. In dit geval was niet het vandalisme een nationale ramp, maar het feit dat uitschakeling dreigde voor het Europees kampioenschap. In een verklaring, die werd voorgelezen door een aantal aanvoerders en stadionspeakers heette het, dat één idioot een 'nieuwe bloeiperiode' van het Nederlands voetbal dreigde te verstoren. Waarna de opwekking volgde om toch vooral de buurman op de tribune in

de gaten te houden. Eén spreekstalmeester deed zelfs de oproep eventuele ordeverstoorers op het hoofd te timmeren voordat ze actief konden worden.

Meer sociale controle of. . .

Sociale controle werd dus plotseling hét thema. Waarschijnlijk niet toevallig dook het begrip ook voortdurend op in de discussie over de bestrijding van de kleine criminaliteit. Als autoriteiten en overheid er niet meer uitkomen (en er geen geld voor hebben), dan moet de burger het maar zelf oplossen. Die bur-

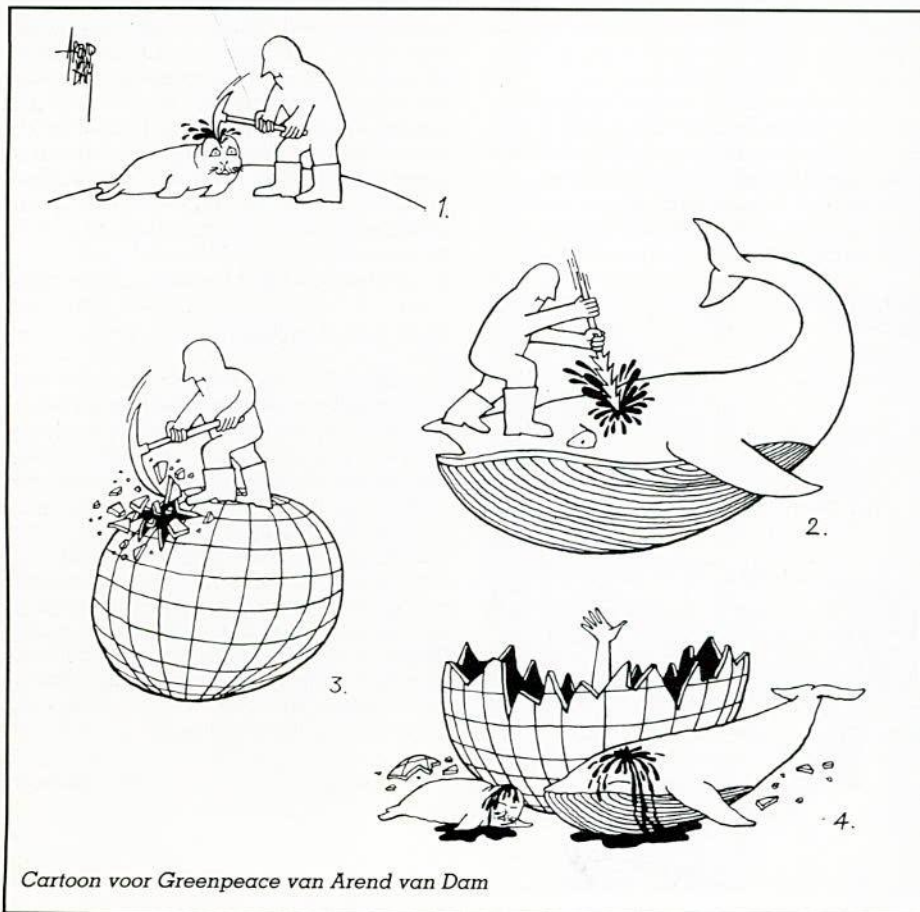
ger heeft immers toch ook de meeste hinder van kleine criminaliteit en vandalisme? Grendel uw huis af en geef uw burens aan, als die zich misdragen. Of, zoals de methode van menige leerkracht is: niemand verlaat het lokaal zolang niet gezegd wordt, wie de ruit aan diggelen heeft gegooid.

Nu ligt dat in een stadion tamelijk moeilijk. Het is ook de vraag of plotseling brave burgers op de tribunes opstaan, die de potentiële werper van een rookbom in de kraag vatten. De angst van vele toeschouwers op de tribune voor vandalen en hun represaillemaatregelen is groot. Bovendien is er de theorie (van Hans van der Brug), dat andere toeschouwers helemaal niet zo veel braver zijn dan de vandalen. Een van de stellingen bij zijn proefschrift luidde: 'De gewelddadige instelling van toeschouwers bij het betaalde voetbal beperkt zich niet tot zogenaamde voetbalvandalen'.

Er bestaat volgens Van der Brug dus bij voetbaltoeschouwers meer agressie en grimmigheid dan bij niet-voetbaltoeschouwers. Hoe komt dat? De Engelse antropoloog Desmond Morris, beroemd geworden door zijn boek 'De naakte aap', zegt dat het in de traditie van het spel zit. Voetbal is van oorsprong een sport van de arbeidersklasse en arbeiders bezoeken die sport om letterlijk stoom af te blazen na een week hard werken. Het doet denken aan de opvatting, dat de arbeider door de sport wordt afgehouden van de werkelijke problemen en van de revolutie. Van der Brug schreef daarover: 'Deze in intellectuele kringen populaire gedachte bewijst ten overvloede dat ook intellectuelen soms grote domoren kunnen zijn'.

. . .vriendelijker klimaat?

Morris en Van der Brug hebben niettemin beiden gelijk. Een vandaal gaat niet naar een badmintonwedstrijd, maar komt naar het voetbal om er rotzooi te schoppen. Van der Brug vindt Morris eigenlijk ook in deze opvatting en zeker vinden ze elkaar in de oplossing: de traditie van geweld moet worden gekeerd. Er moet een algeheel, rustiger, vriendelijker klimaat op de tribunes ontstaan. In zo'n sfeer voelen vandalen zich niet thuis. Ze zullen dus op den duur wegblijven uit de stadions en gewoon weer de straat onveilig maken. Waarmee het probleem weer precies daar komt, waaruit het eigenlijk stamt:

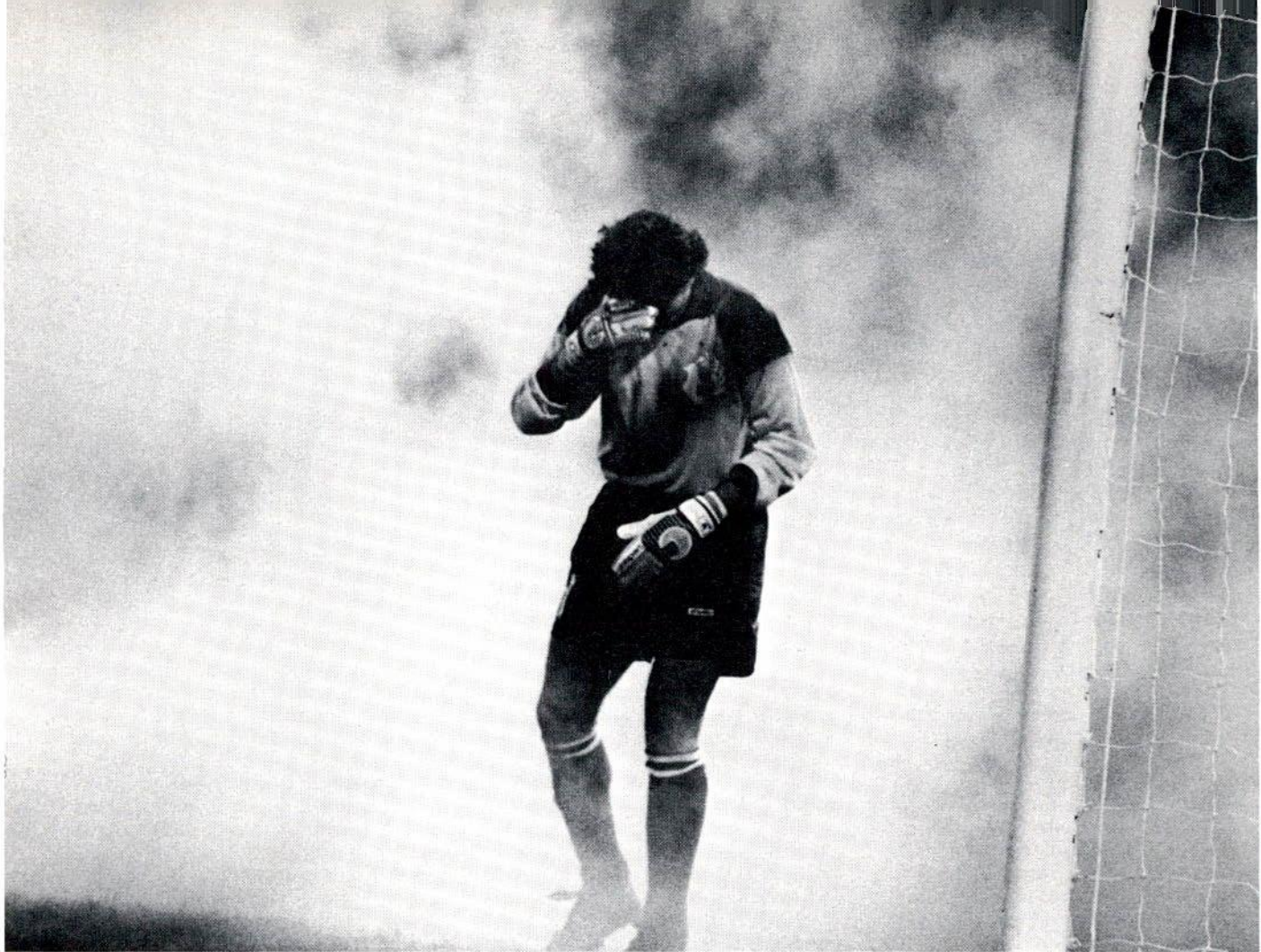

Foto: Aneto/Rob Bogaerts

De Cypriotische keeper Andreas Charitou grijpt naar zijn hoofd na het ontploffen van het bommetje bij de wedstrijd Nederland-Cyprus op 28 oktober 1987.

de maatschappij.

Degene die dat laatste bij hoog en bij laag volhoudt, wordt steeds vaker als een slappe kwezel gezien. Maar het valt toch zeer moeilijk te ontkennen, dat er een duidelijk verband is tussen vandalisme en maatschappelijke kansloosheid bijvoorbeeld. Dat is in ieder geval één van de oorzaken die aan gewelddadig, anti-sociaal gedrag ten grondslag kunnen liggen. Zeker het beleid van overheden zou daarop gericht moeten zijn. Maar allerlei bezuinigingen in bijvoorbeeld het onderwijs lijken haaks te staan op zo'n beleid. Uit dat oogpunt is het niet verwonderlijk, dat het 'normbesef' achteruit holt, dat het vandalisme-probleem steeds groter wordt.

Zingen op de tribunes of. . .

Dat Morris en Van der Brug hier en daar in hun analyse verschillen vertonen, komt vermoedelijk omdat de situatie in Engeland en Nederland niet hetzelfde is. Morris betreurt het, dat er harde of strenge maatregelen moeten worden genomen om het vandalisme te beteugelen. Dat betekent namelijk ook, dat de sfeer wordt aangetast. De wedstrijd en wat er omheen zit, wordt minder spannend, als iedereen een pasje moet tonen om binnen te komen en als er bijvoorbeeld alleen maar zitplaatsen zijn. Van der Brug daarentegen zou het helemaal niet betreuren, als iets van

die sfeer verloren ging, integendeel, want wat is het voor een brute, vulgaire sfeer.

Misschien zit daarin inderdaad een heel feitelijk verschil. Morris vindt het eigenlijk mooi, zoals bij vele Engelse wedstrijden door rivaliserende supporterslegioenen tegen elkaar in wordt gezongen en geschreeuwd. En men kan hem moeilijk ongelijk geven. Van Engelse cupfinals weten we, dat die een zeer aparte, feestelijke sfeer kunnen bezitten. Op die momenten is voetbal onmiskenbaar cultuur. En niet alleen omdat vaak de meest schitterende liederen worden gezongen.

In Nederland komen de voetbaltoeschouwers niet verder dan olé of hi, ha, hondelul. Dat kunnen we bezwaarlijk cultuur noemen. Van der Brug heeft waarschijnlijk gelijk, als hij suggereert dat de 'sfeer' op Nederlandse tribunes op zich al vijandig en vulgair is. Een sfeer dus, waarin vandalisme gedijt. Het heeft er bovendien alle schijn van, dat Engelsen een nederlaag van hun favoriete team ook sneller aanvaarden dan Nederlanders. Hetgeen er misschien weer mee te maken heeft, hoe het spel zelf in de beiden landen wordt gespeeld.

. . . meer show op het veld?

Al verliest een Engels team, dan nog heeft het zijn supporters meestal een

aardige anderhalf uur bezorgd. Engelse voetbalwedstrijden zijn levendige shows met veel wisselende momenten en een hoog tempo. Aanstellers vind je er zelden op de velden. Veel herrie om overtredingen wordt niet gemaakt, scheidsrechters worden nauwelijks belaagd en iemand, die in het strafschopgebied gaat liggen om een penalty uit te lokken is een hoge uitzondering.

In Nederland is dat laatste schering en inslag: zijn de overtredingen gemener en wordt eindeloos gebakkeleid over arbitrale beslissingen. Bovendien is het spel zelf dikwijls verworpen tot een strategisch manoeuvreren in de breedte, een tactisch schijngevecht, waarbij de toeschouwer zich puur verveelt. In dat opzicht is niet te ontkennen, dat ook de spelers en trainers zelf kunnen bijdragen aan verbetering van de sfeer.

Aan de andere kant is het vandalisme-probleem in Engeland niet geringer dan hier. En gaat het ook in Groot Britannië dikwijls om vandalen, die geen affiniteit met het voetbal hebben. Ter beteugeling van hen zijn inderdaad onplezierige maatregelen nodig als een pasjessysteem. We lopen al met steeds meer van die rare kaartjes op zak, dus zo'n bewijs van goed voetbalgedrag kan er ook nog wel bij.

Hans van Wissen

'Van geluk gesproken'

Pieter Verhoeff mikt op Oscar met tragi-komedie

De Nederlandse cinema bloeit, dat kunnen we zonder meer zeggen. Sommige produkties doen het uitstekend, andere zijn na een week weer uit de bioscoop verdwenen, maar er zit in elk geval leven in het bedrijf. Pieter Verhoeff, die als speelfilmregisseur debuteerde met 'Het teken van het beest', en die met z'n eerste Fries gesproken film 'De dream' veel handen op elkaar kreeg, heeft zich nu gewaagd aan het succesvolle debuut van psycholoog/schrijfster Marijke Höweler. En wat Frans Weisz met 'Havinck' lukte (ook de verfilming van een romandebut), dat heeft Verhoeff met 'Van geluk gesproken' ook voor elkaar gekregen: het boek staat nog recht overeind, heeft zelfs een meerwaarde gekregen door een paar uitzonderlijke acteerprestaties!

Doordat Marijke Höweler psycholoog is, kent ze het wereldje van studenten en professoren van binnen en van buiten. Dat blijkt duidelijk uit de hoofdfiguur in 'Van geluk gesproken', professor Leo de Zeeuw, die bij z'n jonge studentes de reputatie heeft van vrouwenversierder. Leo heeft een relatie met de wat oudere, mooie Rosa, maar dat weerhoudt hem er niet van om z'n escapades voort te zetten. Hij is bevriend met Thomas, een intellectueel die zich met zijn vriendin Barbara in Italië heeft gevestigd. De vrouw van Thomas heeft zelfmoord gepleegd, nadat ze eerst krankzinnig was geworden. De dochter en de zoon van Thomas, Martje en Martijn wonen samen in een huis in een Amsterdamse volksbuurt. Het huis is eigendom van Thomas. Het wordt ook nog bewoond door de wat zonderlinge Walter Kalk en zijn dementerende moeder, en door de toffe Amsterdamse Karin met haar twee Suri-

naamse dochttertjes, haar vriend Harrie en twee honden. Al lijken de drie gezinnen niets met elkaar te maken te hebben, dat wordt in de loop van het verhaal wel anders.

Wanneer professor Leo de Zeeuw op een dag met Martijn en Martje naar Italië zal rijden om hun vader op te zoeken, besluit Martijn om bij zijn vriendin te blijven. Zodoende gaat de verlegen, in zichzelf gekeerde Martje alleen met de prof op pad. Martje lijkt op haar overleden moeder: ze is labiel en ongeneeslijk romantisch. Van het leven heeft ze een weinig omlijnd beeld: het enige wat ze wil is gelukkig zijn. Nu is daar aan de zijde van Leo al heel weinig kans op, maar wanneer hij het meisje tijdens de tocht naar Italië in een hotel verleidt, heeft Martje dat nog niet door. Ze wordt prompt reddeloos verliefd op Leo. Wanneer later blijkt dat ze een baby van hem verwacht, laat Leo duidelijk mer-

Marijke Veugelers steelt de show als Karin in 'Van geluk gesproken'

ken dat hij zich volledig van de zaak distantieert. Voor Martje is dat voldoende om haar totaal uit haar evenwicht te brengen. Haar vader heeft als eerste in de gaten dat zijn dochter dezelfde kant als haar moeder opgaat. . . Terwijl dit drama zich in de familie van Thomas afspeelt, is er bij de twee andere gezinnen ook het nodige aan de hand. Karin zit dringend om geld verlegen en stuurt Harrie naar Sjef, een morsige aannemer die wel een klusje voor hem zegt te hebben: professor De Zeeuw wil z'n badkamer laten verbouwen voor als Rosa definitief bij hem intrekt. Sjef is een uitgekookte vent, die beseft dat hij de arme Harrie kan manipuleren zoveel hij wil. Hij heeft een oogje op Karin en sluit met Harrie een deal. Als Harrie meewerkt, zit er voor hem ook een voordeeltje aan vast. Gelijkvloers tenslotte kan Walter Kalk niet wennen aan het feit dat zijn oude moeder is opgenomen. Hij verwaarloost zichzelf en wordt uiteindelijk door de broeders van de GGD afgevoerd. . .

Deze gebeurtenissen, die ogenschijnlijk los van elkaar staan, zijn door Marijke Höweler tot een glashelder verhaal gecomponeerd, waarin alles en iedereen feilloos z'n plaats heeft. Pieter Verhoeff, die samen met Jean van der Velde het script schreef, heeft dezelfde helderheid weten te handhaven; nergens vraag je je ook meer een seconde af wie nu wie is, en wat nu eigenlijk met wat te maken heeft. Al gebeurt er nog zoveel op totaal verschillende niveaus, de film loopt zo geolied als maar mogelijk is. De enige echt tragische figuur in het geheel is de labiele Martje, die het allemaal dan ook niet overleeft. Verder redt iedereen z'n eigen hachje, waarbij de volkse Karin er heel wat sympathieker uitkomt dan iemand als professor De Zeeuw.

De ironische toon van het boek heeft Verhoeff feilloos ook in de film weten te treffen en dat is niet eenvoudig. Oprecht schateren, maar ook aangedaan een traan wegpinken; daar komt 't ongeveer op neer.

Peter Tuinman als Leo en Mirjam Sternheim als Martje in 'Van geluk gesproken'.

film in 't kort

Spaceballs

Mel Brooks heeft een groot, vast publiek – jong en oud – dat hem door dik en dun trouw blijft, en dat consequent om alles licht dat hij op film zet. Met **Spaceballs** heeft Mel Brooks een gave persiflage afgeleverd op de beroemde Star Wars-films. Alle bekende figuren zijn, enigszins vervormd weliswaar, van de partij. De goudkleurige robot is in Brooks' versie een dametje, en de leeuw is een hond/mens, de oude wijze magiër heet Yoghurt, en de prinses Vespa, maar

Rick Moranis (l) en Mel Brooks in 'Spaceballs', een persiflage op Star Wars

verder worden de klassieke gegevens minutieus gevolgd. De strijd tussen 'the nice and the rotten' spitst zich in dit verhaal toe op twee planeten: Spaceball, geregeerd door president Skroob, tegenover de lieflijke staat Druidia, waar Koning Roland de scepter zwaait. De bewoners van Spaceball zijn erg kwistig met hun atmosfeer omgesprongen en nu besluiten zij om bij de planeet Druidia alle zuurstof weg te zuigen door middel van. . .

Daartussendoor loopt het verhaal van

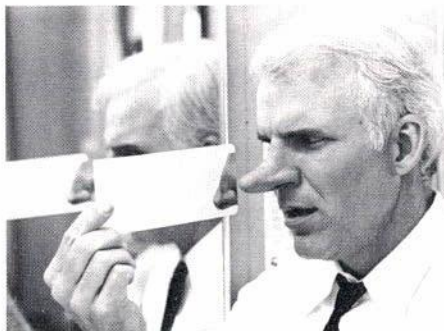
► 'Van geluk gesproken' wordt door Nederland ingezonden voor de Oscar-nominaties in Amerika. Wat mij betreft komt hij bij de vijf genomineerde buitenlandse films, want hij heeft er alle kwaliteiten voor. Alle rollen worden uitzonderlijk goed gespeeld, met uitschieters van Mirjam Sternheim (debutante van de Maastrichtse toneelschool) als Martje, en Marijke Veugelers als Karin. Maar Gerard Thoolen als aannemer Sjef hoort natuurlijk ook vermeld te worden. Peter Tuinman speelt professor Leo, Geert de Jong is Rosa, Arend Jan Heerma van Voss (van beroep journalist) speelt Thomas.

Leo van Opzeeland

de prinses Vespa van Druidia, die zo'n afkeer heeft van haar toekomstige echtgenoot, dat ze besluit te vluchten, en uiteindelijk in de armen van Lone Starr, de held van het heelal, belandt. De film zit boordevol grote en kleine grappen. Sommige grof, zoals je bij Brooks kunt verwachten, maar vele ook puntig en zeer gevat. Duidelijk is in elk geval dat de hele cast en crew met geweldig veel gein aan deze productie hebben gewerkt. Brooks speelt een mooie dubbelrol, geflankeerd door o.a. Rick Moranis als Dark Helmet, John Candy als de mens/hond, Daphne Zuniga als prinses en Dom DeLuise als de levende delicatesserie Pizza the Hutt. Voor de liefhebbers.

Roxanne

Ook humor, zij het van een heel ander soort, vertegenwoordigt de film **Roxanne**. Wie z'n klassieken een beetje kent, weet dat Roxanne de geliefde was van Cyrano de Bergerac, de minnaar met het romantische hart die z'n weg versperd zag door zijn eigen, afzichtelijke grote neus. Hij was bereid om zijn verleidelijke woordenschat te 'lenen' aan een knappe, maar onbenullige tweede aanbieder van Roxanne, en toen het meisje in de gaten kreeg van wie al die mooie teksten in werkelijkheid afkomstig waren, was het al te laat. Rostand, de auteur van dit prachtige drama, liet het zoals dat hoort, treurig aflopen. In Amerika hebben ze dat anders aangepakt: Roxanne wordt weliswaar eerst verliefd op de aantrekkelijke jongeman die haar in een café het hof maakt, maar uiteindelijk laat ze zich, zij het met enige moeite vanwege die lange neus, toch door Cyrano kussen! De film wordt gedragen door Steve Martin, die in deze moderne bewerking brandweerman is in een klein bergdorp. Hij is een komiek van het zuiverste water, maar

Steve Martin als een moderne Cyrano de Bergerac in 'Roxanne'

blijkt ook in staat om de tragische kanten van de figuur die hij speelt haarzuiver over 't voetlicht te brengen. En de scène waarin hij op twintig verschillende manieren afrekent met iemand die voor de zoveelste keer een flauwe opmerking over zijn neus maakt, is werkelijk grandioos. Daaraan kun je zien dat Martin ooit als 'stand-up-stylist' is begonnen. Daryl Hannah is een mooie, maar niet bijster getalenteerde, Roxanne. Regie was van Fred Schepisi.

84 Charing Cross Road

Een paar jaar geleden kreeg ik een boekje kado, waar ik onmiddellijk voor door de knieën ging. Het heette **'84 Charing Cross Road'** en bevatte een (door Barbara van Kooten vertaalde) briefwisseling tussen een Amerikaanse schrijfster en een Londense boekhandelaar. De vrouw had in een tijdschrift het adres gevonden van het Britse antiquariaat en hoopte via de eigenaar aan wat boeken te kunnen komen die ze in Amerika niet kon krijgen. Voor Amerikaanse begrippen had zij het niet breed, maar toch wel stukken breder dan de Londense boekhandelaar, zijn gezin en zijn employeés, die nog jaren de naweeën van de oorlog voelden: weinig eten en aller-

Anne Bancroft in '84 Charing Cross Road'

lei noodzakelijke artikelen op de bon. Wanneer er dan ook af en toe uit Amerika voedselpakketten worden verstuurd, blijkt dat het begin van een iets hechtere verstandhouding tussen de ongetrouwde schrijfster en haar ijerige boekenman, al wordt het nooit meer dan een nauwelijks tussen de regels door voelbare genegenheid. En voordat de Amerikaanse het geld bijeen heeft om een keer naar Londen te gaan, is haar penpal overleden. David Jones heeft van dit dunne, sobere boekje een film gemaakt waar ik van de eerste tot de laatste seconde intens van heb genoten. Er wordt werkelijk voortreffelijk geacteerd. Anthony Hopkins mag van mij een Oscar hebben voor z'n rol als de boekhandelaar maar Anne Bancroft als de schrijfster doet niet voor hem onder. Vooral het contrast tussen het Amerikaanse bestaan van Bancroft en het schrale maar toch zo rijke leven van de erudiete Londenaar is meer dan knap getroffen. Niet missen! L.v.O.

*Anderen kennen
betekent wijsheid,
jezelf kennen
betekent verlichting.*

*Anderen beheersen
vereist geweld,
jezelf beheersen
vergt kracht.*

Lao Tse

Ontmoeting met een kerstman

Een kerstverhaal

Ellie deed een poging haar kerstboom door de hoofdingang te loodsen. Het móest lukken, liefst vóór de deur dicht-zwenkte. KNAKK. „Godver”. „Nou ja, nu hoeft er tenminste geen piek op”. In de hal bij de liften stond iemand in zijn baard te lachen, een man dus. Ellie was eerst van plan een puntige opmerking te plaatsen, maar moest toen ook lachen: door de hal liep een ononderbroken spoor slagroom in de richting van zijn overvolle boodschappentas. Wie het laatst lacht, lacht het best.

„Ik zal dat maar gauw opruimen”, zei hij tegen haar in de lift. Ellie knikte begrip-pend, de congiërge was een nauwgezet man en allesbehalve gemakkelijk.

„Zulke dingen gebeuren me om de ha-verklap”, zei hij. „Vandaar dat ik zo om...BBAAMMM. Hij stikte bijna in zijn kunstgebit. Ellie liet het restant van haar kerstboom vallen.

„Wat was dat?” vroeg hij. „Oh. god, we zitten vast” zei Ellie. „Met een man. In de lift”, dacht ze er achteraan.

„Hier is de alarmknop”. Ze drukte op de knop; er ging een oranje lichtje knip-pen.

„Ik heet Eduard”, zei hij en stak haar een hand toe. „Ik ben Ellie”. Ze zuchtte. Ze ging op de bodem van de lift zitten. „Moet je een oliebol?” vroeg Eduard. Zijn ogen lachten. „Lieve ogen”, dacht Ellie „dat wel”. Ze had het warm. Als ze nou maar niet moest plassen. Eduard schuifelde wat heen en weer. Toen trok hij een fles wijn uit zijn tas. „Lust je?” Ellie knikte en nam een hap uit haar oliebol. „Eerst dronken voeren en dan verkrachten”, bedacht ze cynisch.

Hij manoeuvreerde onhandig met een zakmes in de kurk van de fles. „Geef maar hier”. Ze klemde de fles tussen haar benen en trok uit alle macht. PLOP.SPLATSJ. „Gatver”. „Nou ja, die fles is tenminste open”. Eduard lachte. Hij had warme bruine ogen, zag ze. Godver: haar hoofd was niet alleen rood van de inspanning. Dit mocht niet. Ze had zich voorgenomen nooit meer verliefd te worden, sinds haar ex-vriend haar systematisch te grazen had genomen. Eerst alleen psychisch, later ook fysiek. Na jaren van keihard werken, van cursussen en therapieën, jaren van vallen en opstaan, was ze ge-worden tot wat ze nu was: een wat on-handige, maar zelfbewuste jonge vrouw, die mannen slechts op afstand duldde. „Zonde”, zei hij. „Er is nog ge-noeg over”, zei Ellie. Samen maakten ze de fles wijn soldaat.

Eduard speelde met zijn vingers over de knoppen van de lift. Het was duidelijk

dat ook hij zich niet zo op zijn gemak voelde, zoals hij dat graag deed voorko-men. „Het duurt lang”. „Ben je bang?” „Mannen denken altijd, dat vrouwen bang zijn”, antwoordde ze. Weer die lieve blik. „Moet je nog een oliebol?” Hij leek zelf wel een beetje op een oliebol. Met rozijnen ogen. Nee, eigenlijk meer op de kerstman of op de sneeuwpop, die de kinderen aan de overkant hadden gemaakt van de eerste sneeuw. Ze schatte hem in de veertig. Met zorg gekleed. Hoe ze ook zocht, ze kon in zijn ogen niets ontdekken, wat ook maar in de verte deed denken aan die blik, waarmee haar ex-vriend haar de stui-pen op het lijf kon jagen. „Misschien moet ik er nu maar eens overheen pro-beren te stappen. Misschien is dit een teken, dat mijn genezingsproces ten einde is”.

Eduard depte zorgvuldig de verspilde wijn op met wat kerstservetten. „Ach, ze moest maar eens af van dat „alle man-nen willen...” Ze praatten wat. Ellie had spijt, dat ze wijn gedronken had, niet vanwege dat lichte in haar hoofd, maar wel vanwege dat zware in haar blaas. Ze moest nodig. Ze kon het eenvoudig niet meer ophouden. Eduard onder-

schepte haar gewonde blik. „Is er wat?” Hij bedacht, dat ze misschien toch bang was, maar hield dat wijselijk voor zich. De klank van zijn stem was die van be-zorgdheid. Een klank, die Ellie lang niet gehoord had. Ze overwon haar trots. Haar stem klonk benepen, onderstreept door de holle ruimte. Een stem uit het verleden. Toen hief ze haar hoofd en keek hem recht aan.

„Laat maar lopen” zei hij en „Ik zal zor-gen, dat ze straks niks vinden”. Even later was hij druk in de weer met een lading kerstservetten, die hij na ge-bruik in een plastic tasje proppte. Hij was daar net mee klaar toen ze werden be-vrijd.

Ellie graaide in haar jaszak. Ze haalde een pakje tevoorschijn: dat had ze aan haar broer willen geven. „Hier. Voor jou. Voor...na alles”. Vertederd pakte hij het uit. Het was een flesje aftersha-ve. Hij greep veelbetekenend naar zijn baard. Ze lachten. „Ik zou hem voor jou af kunnen scheren”, zei Eduard, „maar ik denk dat mijn vriend dat niet leuk vindt”. „Godver”, riep Ellie. Het was er uit voor ze er erg in had.

Sjon Kootwijk

Tonnen aan huursubsidie dankzij de computer

Computers kunnen de oorzaak zijn van veel ellende. Dat blijkt uit klachten van consumenten over bedrijven met een geautomatiseerde administratie, zoals gemeentelijke energiebedrijven, postorderbedrijven, en de studiefinanciering in Groningen.

Dat je een computer ook goed kunt gebruiken bewijzen de heren Kanninga en Baar uit Wormerveer. Wat overheidsinstanties met miljoenen budgetten voor automatisering maar niet wil lukken, lukt hen wel. Eenvoudige computerprogramma's ontwerpen waar mensen met een laag inkomen mee vooruit kunnen.

De heer Baar werkte vroeger als monteur in de plastic-industrie. Nu zit hij in de WAO. Als lid van een WAO-groep hielp hij zes jaar lang mensen met het invullen van belastingformulieren, huursubsidie-aanvragen, noem maar op. Tijdrovend werk, want de regelingen zijn vaak niet eenvoudig. Drie jaar geleden kwam Baar via Kanninga in aanraking met computers. Hij kwam tot de ontdekking dat je de computer prima kunt gebruiken om uit te rekenen op welk bedrag subsidie of kwijtschelding iemand recht heeft. Mits je alle informatie over de regeling en de inkomenssituatie van de aanvrager goed in de computer voert. En de juiste vragen stelt.

Huursubsidie

Kanninga en Baar gingen aan de slag om een computerprogramma voor de individuele huursubsidie te ontwerpen. Baar bestudeerde de regeling van A tot

Z en Kanninga maakte op basis van die informatie het computerprogramma. Het resultaat was verbluffend. Via publiciteit in de krant en op de TV werd het programma aangevraagd door 150 hulpverlenende instellingen. Zij gebruikten het om mensen direct voor te rekenen of, en hoeveel huursubsidie ze konden aanvragen.

Hoeveel dit in totaal heeft opgeleverd is niet bekend. „Maar alleen in de Zaanstreek is met ons programma f 140.000 binnengesleept voor mensen die nog nooit huursubsidie hadden aangevraagd,” zegt Baar met gepaste trots.

Kwijtschelding OG-belasting

Intussen zat het duo niet stil. Ze ontwierpen een nieuw programma. Dit keer voor kwijtschelding van onroerend goed belasting. Via een oproep in de plaatselijke pers konden mensen die wilden laten uitrekenen of ze recht hadden op kwijtschelding opbellen. Dat

hebben ze geweten. „Het was om compleet gek van te worden. We werkten met twee telefoons. Om acht uur belde de eerste en dat ging de hele dag zo door.

We hadden geen tijd om te eten. Maar we hebben wel 200 mensen kunnen voorrekenen dat ze recht hadden op kwijtschelding.”

De overheid volgt het werk van Baar en Kanninga met argus-ogen. Een dag nadat bekendheid werd gegeven aan het computerprogramma voor kwijtschelding van OG-belasting stond er een belastinginspecteur bij Baar op de stoep. Of ze het programma even mochten controleren. Tuurlijk, zei Baar, en nam twee journalisten mee om getuige te zijn van de controle op het belastingkantoor. Maar, helaas, de journalisten werden niet toegelaten. „Onbegrijpelijk”, vindt Baar, „want uiteindelijk was ik de enige die publiekelijk de boot in kon gaan, als er een fout werd ontdekt.” Fouten heeft de inspectie echter niet kunnen ontdekken. De inspectie stond voor schut.

Studiefinanciering

Tegenwoordig is Baar één middag per week met een computer en programma's in het verenigingsgebouw te vinden. Daar kunnen de mensen langs komen of opbellen voor gratis adviezen en berekeningen over huursubsidie, OG-belasting en sinds kort ook studiefinanciering.

Het studiefinancieringsprogramma van Baar en Kanninga is niet het enige in zijn soort. Maar wel het snelste en eenvoudigste. Binnen een minuut geeft de computer in een berekening van 10 regels aan op welk bedrag studiebeurs de aanvrager recht heeft. De berekening geldt natuurlijk alleen voor de situatie op het moment van de aanvraag. Komt er verandering in de situatie, bijvoorbeeld de aanvrager gaat samenwonen met een partner met eigen inkomen, dan moet het opnieuw worden berekend.

Wat gaan Baar en Kanninga met dit programma doen? „We hopen dat de steunpunten studiefinanciering en instellingen zoals wijkcentra en sociaal raadslieden ermee gaan werken. Want dan kunnen veel meer mensen worden geholpen. De floppy-disk met het programma kost 30 gulden, inclusief verzendkosten, en is geschikt voor home- en personal computers.”

Wat beweegt hen om dit werk te doen? „Ach” zegt Baar bescheiden, „ik kan de wetten niet veranderen en ik kan de regering niet wegstroemen. Maar ik kan er op deze manier wel voor zorgen dat de subsidie- en kwijtscheldingsmogelijkheden, waar de mensen recht op hebben, wel zo goed mogelijk worden benut.”

(Overgenomen uit *Koopkracht*, maandblad van het *KonsumentenKontakt*, november 1987)

De heren Kanninga en Baar, telefonisch bereikbaar onder nummer 02982-1627

„Martelen hoort niet!”

„Binnen Amnesty heb je beroepsgroepen, dat zijn bijvoorbeeld juristen of leraren of artsen. Tegenwoordig is er ook een beroepsgroep van militairen en een beetje door mijn toedoen is er ook een beroepsgroep van politiemensen bijgekomen. Wij proberen onze beroepsgenoten te bereiken om te kijken of ze kunnen bijdragen aan de bevordering van de mensenrechten. De meeste onderdrukkende regimes worden juist door de politie en de militairen gehandhaafd en wij proberen de collega's ertoe te bewegen gevangenen vrij te krijgen of te zorgen dat ze wat aardiger behandeld worden.”

Aan het woord is luitenant-kolonel Van der Wal, allerm minst een ijzervreter, wel een mensenvriend die zich inzet voor Amnesty International. Yvonne Kroonenberg, medewerkster van het Zaterdag Bijvoegsel van NRC Handelsblad, had een gesprek met hem, dat werd gepubliceerd in het ZB van 24 oktober 1987. EGO neemt het hier integraal voor zijn lezers over.

Hoe kwam u op het idee bij Amnesty te gaan?

Ik heb in een politieke voorlichtingsgroep van de luchtmacht gezeten. Op een dag waren we in Berlijn en als je over de muur keek, zag je dat die jongens aan de andere kant in het weekend ook met hun tasje naar huis gingen, net als wij. Ze hebben een andere ideologie misschien, maar ik dacht: wat is het toch een flauwe kul dat we elkaar zo naar het leven staan!

Militairen horen toch mensen dood te maken?

Militairen noemen het geen doden, maar de vijand uitschakelen. In de praktijk komt het er inderdaad op neer dat je dan iemand doodt. Dat is een nare bijkomstigheid. Ik ben uiteraard geen anti-militarist, maar het moet niet

voor. Ik ben daar tegen en ik probeer er iets aan te doen.

Lachen andere militairen u uit om uw ideeën?

Ik word soms met wantrouwen bekeken, maar het valt mee. Er zijn zelfs collega's die er positief tegenover staan, maar bang zijn voor hun carrière.

Hoe gaat het met uw carrière?

Ik ben geen echte carrière-officier, Ik hoeft geen generaal te worden. Ik ben nooit op de militaire academie geweest, dat betekent dat het al heel mooi is wat ik heb bereikt. Ik ben dus betrekkelijk vrij. Ik heb wel eens moeilijkheden gekregen, ik heb eens iets geschreven en toen heeft men mij een baantje gegeven waarvan men hoopte dat ik mijn nek erop zou breken. Dat is ze niet gelukt.

U bent wel een rare militair

Ik ben een dwarsligger. Ik heb een bepaalde opvatting van hoe de wereld in elkaar zou moeten zitten en ik weet best dat mijn ideeën niet allemaal even reëel zijn, maar ik vind dat het niet goed gaat in de wereld en daar verzet ik me tegen. Ik ben er in opgevoed. Als kind ben ik naar alle mogelijke verenigingen geweest. Daar nam mijn vader me mee naar toe, naar de Wereldfederalisten en ik liep met fakkels in de opocht van de Partij van de Arbeid.

Waarom bent u beroepsmilitair?

Ik ben als gewoon dienstplichtig soldaat begonnen en ik had helemaal niet de bedoeling in dienst te blijven. Toch heb ik dat gedaan en ik sta er nog steeds achter. Ik vind dat de samenleving een bepaalde beveiliging nodig heeft en ik vond het werk leuk. Het militaire leven is een studentikoosleven,

heel anders dan op kantoor. Ik ben vroeger wel eens op kantoor geweest en dat vond ik vreselijk. In dienst ben je aan de ene kant heel vrij en aan de andere kant heel gebonden. Alles is om je heengebouwd, het is een wereldje op zich. Er heerst een grote kameraadschap. Je moet alleen oppassen dat zo iets niet een doel op zich wordt dat er geen militaire maatschappij ontstaat omdat de militairen het zo leuk vinden.

Wat doet u voor werk in de beroepsgroep?

Ik houd lezingen bij militaire vormingscentra en door toevallige omstandigheden ben ik ook bij de opleiding van buitenlandse zaken terechtgekomen. Daar zitten mensen die voor diplomaat worden opgeleid, die krijgen daar een soort post-academische opleiding. Telkens wanneer er zo'n groep is, vertel ik iets over de beroepsgroepen van Amnesty. Voor de rest bestaat het werk uit brieven schrijven en vergaderen.

Is het saai?

Amnesty is door juristen opgezet, het is dus heel juridisch van sfeer. Ze willen absoluut zeker zijn dat als zij aangeven dat er ergens een misstand is, dat inderdaad zo is, zodat ze er niet van beschuldigd kunnen worden dat ze maar wat roepen. Die brieven schrijverij is nogal vervelend maar verschrikkelijk nuttig.

Zijn sommige landen hopeloos?

In Latijns-Amerika gaat het steeds fout. Dat komt doordat het daar allemaal wat minder strak is geregeld. Als het een poosje goed gaat, krijgen allerlei foute groepen toch weer de gelegenheid hun kwalijke praktijken uit te oefenen. Het leger gaat dan bijvoorbeeld de boel ontregelen om te zorgen dat de roep om orde toeneemt. In Rusland zie je dat ook. Rusland is geen militaire dictatuur naar de vorm, maar de militairen hebben er wel veel in de melk te brokkelen. Het Russische leger vindt de huidige ontwikkelingen niet goed, dat weet ik zeker. Militairen zijn geen politici. Ze hebben geleerd dat je altijd met een pistool in je handen moet staan om de vijand van je af te houden. Ze hebben het ook altijd over de vijand. Dat gebeurt in alle landen. Ik vind dat verkeerd. Als je steeds praat over „de vijand”, wordt het ook een vijand. En dat terwijl er vaak helemaal geen aanleiding toe is. Ik weet wel dat er echte vijanden bestaan, ik weet ook wel dat teveel lieflijkheid en argeloosheid slechte elementen in de kaart speelt, maar je moet altijd beseffen dat daarachter ook mensen zitten.

Yvonne Kroonenberg

zo zijn dat je als militair mensen doodschiet die zeggen wat ze vinden. Ik vind dat er een heleboel dingen niet goed gaan in de wereld. Martelen bijvoorbeeld, hóort niet. Militairen zijn er om mensen dood te maken als het erop aankomt, maar dat moet niet hun doel zijn. Het zou beperkt moeten blijven tot die omstandigheden waarin de hele samenleving in gevaar dreigt te komen. Verder niet. Het is nooit gerechtvaardigd als een regering haar eigen volk onderdrukt, daar is nooit een excuus

Fokker: bodemloze put of nationaal paradepaardje?

Fokker zit in de problemen. De produktie van de nieuwe vliegtuigen F 50 en F 100 verloopt te traag. De organisatie klopt niet. De militaire (compensatie)orders komen in het gedrang. De topleiding maakt ruzie. Door de lage dollarkoers is het bijna onmogelijk om nog vliegtuigen te verkopen. En als de regering en de banken vorige maand niet waren bijgesprongen met ruim 500 miljoen gulden was ook het geld nog op geweest.

Wordt Fokker een bodemloze put, of blijft de vliegtuigfabriek ons industriële paradepaardje? Staat ons een nieuwe RSV-affaire te wachten of gaat de kost (bijna 1,5 miljard gulden van de Staat) voor de baat uit?

Geheel ontspannen en monter stroopte Fokker-president Frans Swarttouw begin mei van dit jaar de mouwen van zijn goed gesneden pak op. Hij presenteerde het jaarverslag van zijn concern over 1986 en vond het de hoogste tijd om eens terug te slaan tegen „de onfaire kritiek op ons, die wij in het geheel niet begrijpen.“ Waar praatte men over? Een orderportefeuille van zes miljard gulden, een record in de geschiedenis van het bedrijf. Volle produktielijnen voor vele jaren. Het kon bijna niet op. „Maar de kritiek klinkt door naar het buitenland en dat holt de positie van Fokker en Nederland uit.“

Nieuwe RSV-zaak?

Fokker en Swarttouw hadden het de maanden daarvoor dan ook danig voor hun kiezen gehad. De Algemene Rekenkamer had gewaarschuwd voor mogelijke RSV-achtige situaties bij onze enige nationale vliegtuigfabriek. Gespecialiseerde tijdschriften schreven al tijden sombere verhalen. (‘De zigzagkoers van Frans Swarttouw’ of ‘Fokker: sigaar uit eigen doos’) en verwezen ook al naar het RSV-debacle. Openlijk werd de vrees uitgesproken, dat onze schatkist weer eens voor meer dan een miljard gulden de boot in zou kunnen gaan. Maar Swarttouw wuifde de kritiek ferm weg. Niks an de hand dus? Swarttouw: „Ach, we hebben het natuurlijk wel verdomd moeilijk.“

Hoe moeilijk bleek al enkele dagen later. Want toen toog de Fokker-top in het geheim naar Den Haag om de regering aanvullende steun te vragen. Vijfhonderd miljoen zei men nodig te hebben om enkele moeilijke maanden door te komen. Daar werd vervolgens de hele zomer over onderhandeld. Uiteindelijk rolde er vorige maand een oplossing uit. De regering pompte zelf ruim 212 miljoen gulden extra in het bedrijf (en werd voor 49 percent aandeelhouder) en de banken legden zo’n 315 miljoen op tafel. Fokker moest er wel wat tegenover stellen: de produktiekosten moes-

ten met 10 tot 15 percent terug (een kostenbesparing van 200 miljoen gulden) en de Raad van Bestuur moest worden uitgebreid. „En zo,“ riep minister van Economische Zaken De Korte triomfantelijk en de Tweede Kamer zei het hem volmondig na, „geloven wij weer helemaal in de continuïteit.“

In ieder geval werden op die manier de ernstigste knelpunten voor de naaste toekomst financieel opgelost, maar de donkere wolken voor de langere termijn zijn daarmee zeker nog niet weg. De lage dollarkoers blijft als een zwaard van Damocles boven het bedrijf hangen, omdat het daardoor nauwelijks meer mogelijk is nieuwe toestellen te verkopen zonder grote verliezen te lijden. Hoewel zich in 1985 behoorlijk wat klanten aandienden voor Fokkers nieuwe F 50 en F 100 modellen, die de F27 en F28 moeten opvolgen, lijkt het punt nog (te?) ver weg dat eindelijk quitte gespeeld zal worden. En dat is beslissend voor de vraag, of de staat haar geld ooit volledig zal terugverdienen.

Blufpoker

De ogen blijven daarbij vooral gericht op Frans Swarttouw, die zich de laatste maanden als een absoluut monarch ontpopte. Swarttouw’s grote verdienste voor Fokker is tot nu toe geweest, dat hij in Den Haag steeds veel geld heeft weten lot te peuten in een decennium waarin bedrijfssteun zo ongeveer het meest beladen woord in de politiek is geworden: bijna anderhalf miljard gulden. Hij deed dat met veel bluf en flair. Maar voor de belastingbetaler is echter alleen de vraag maar belangrijk, of hij met Fokker zo langzamerhand niet te veel blufpoker is gaan spelen.

Sinds Swarttouw in 1978 als ‘wonderboy’ van het Nederlandse management uit de Rotterdamse haven was overgestapt naar de vliegtuigfabriek was hij immers wel eens meer wat optimistischer overgekomen dan hij achteraf kon waarmaken. Nadat in 1980 het gedwon-

gen huwelijk tussen Fokker en de Verenigde Flugtechnische Werke (VFW) uit West-Duitsland op de klippen was gelopen en Fokker weer op eigen benen moest worden gezet, kondigde hij met vliegend vaandel en slaande trom in 1981 het samenwerkingsverband tussen Fokker en het Amerikaanse vliegtuigconcern McDonnell Douglas aan. Maar het vliegtuig, de MDF 100, dat ze samen zouden ontwikkelen kwam niet verder dan de tekentafels, waarna de verlovings ‘met een fikse karter’ werd verbroken.

Dat was niet het enige minpunt. De inleidende vingeroefeningen hadden toch behoorlijk wat geld gekost. Volgens de Algemene Rekenkamer moest ruim 114 miljoen gulden toch als afgeschreven worden beschouwd. Maar Swarttouw bleef optimistisch en ging met verve werken aan het op stapel zetten van de twee eigen projecten: de F 50 (met zo’n vijftig zitplaatsen) en de F 100 (met honderd zitplaatsen).

Achterhaald

Hij klopte er in 1983 voor aan op Economische Zaken. Daar zag men veel in de F 50, maar beduidend minder in de 100, omdat dat volgens de kenners een ‘typisch interim-vliegtuig’ is. In de jaren negentig zal het achterhaald worden door een geheel nieuw vliegtuig, waardoor de winst op de F-100 beslist in de eerste zes, zeven jaar behaald moet worden. Maar Fokker en Swarttouw zetten door en lanceerden eind 1983 beide nieuwe types. De kosten zouden naar schatting 1,7 miljard gulden bedragen, waarvan Fokker niet minder dan 40 percent moest financieren, een ongekend hoog percentage in de vliegtuigwereld.

Tot begin 1986 verliep alles ondanks een moordende concurrentie nog geheel naar wens. In snel tempo kon bekend worden gemaakt, dat verschillende vooraanstaande luchtvaartmaatschappijen bij elkaar tientallen toestellen van beide types wilden kopen en ook nog eens opties in dezelfde hoeveelheden hadden genomen. Met name, toen in de zomer van 1985 een prachtige order van de Amerikaanse luchtvaartmaatschappij USAir was binnengekomen voor twintig F 100’s en een optie op nog eens twintig werd genomen, scheen de zon helemaal boven de fabriekshallen van Fokker. In de loop van 1986 werden duizend extra mensen aangenomen, er kwam een heel eigen leerlingensstelsel met 400

jongeren en iedereen moest zich waarlijk kapot werken om het tempo bij te houden.

Maar in de loop van 1986 werd Fokker ineens in het financiële hart getroffen: de dollar begon naar grote diepten te kelderen. Toen Fokker het contract sloot met USAir tegen een prijs van ongeveer 17 miljoen dollar per F 100 gebeurde dat tegen een dollarkoers van f 3,20, die meteen werd afgedekt. Dat kwam neer op een prijs van zo'n vijftig miljoen gulden per toestel: goed voor een bescheiden winst. Maar toen Fokker een half jaar later met American Airlines begon te praten over een reuzenorder van zo'n honderd toestellen voor een nieuw op te zetten netwerk in het Caribisch gebied, eiste deze klant een prijs van veertien miljoen dollar per vliegtuig, dat dan geleverd moest worden tegen een dollarkoers van zo'n f 2,20: ongeveer 32 miljoen gulden.

Dalende verkopen

Ook andere grote potentiële klanten in de VS eisten toen navenant lagere prijzen. En daarmee begon de ellende, want Fokker moest toen al zo'n 23 miljoen dollar vragen om het gewenste prijsniveau te halen. Dat is ook de reden dat Fokker er nauwelijks meer in slaagde om nog toestellen te verkopen: een dollarkoers van f 2,40 is wel het minimum om uit de rode cijfers te blijven.

Na de riantie vooruitzichten in 1985 en de inderdaad binnenstromende orders ging het door die tuimelende dollar in

1986 al veel slechter. Toen werd er slechts een F 50 verkocht en 49 F 100's. Dat laatste getal mocht nog wel redelijk lijken, maar er zat een adder onder het gras: veertig daarvan werden gesleten aan de joint venture Guinness Peat Aviation Fokker 100 Ltd, waarin Fokker – samen met Rolls Royce en MBB (Messerschmidt) voor 25 procent met risicodragend kapitaal (ongeveer 100 miljoen gulden) deelneemt. Dat leidde alom al snel tot de conclusie dat Fokker zich alleen nog op de been kon houden door toestellen aan zichzelf te verkopen, een constructie die verschillende Nederlandse bedrijven in het verleden ook al eens toepasten met vaak dramatische gevolgen. Swarttouw wimpelde die bezwaren echter steeds onbekommerd af: „Gezien het geringe percentage van de deelname is de uitdrukking dat Fokker vliegtuigen aan zichzelf verkoopt volstrekt onjuist.”

Maar al deze geruststellende verklaringen neemt niet weg dat de prijzen in de toekomst heel erg onder druk komen te staan, als de dollar laag blijft en dat daardoor meer toestellen dan de geplande 200 nodig zullen zijn om het zogeheten 'break-even-point' te halen, dat de kassa van de Nederlandse staat pas zal doen rinkelen.

Op hoop van zegen

De financiële problemen, die vorige maand naar buiten kwamen, waren voor de insiders overigens nauwelijks een verrassing. Toen vorig jaar de laatste F 27's en F 28's van de banden af-

liepen werd duidelijk dat het minstens zes (F50) tot tien (F100) maanden zou duren voor de eerste nieuwe toestellen gereed zouden zijn. Dat betekende bij voorbaat een gat van zo'n half miljard aan inkomsten, dat met leningen moest worden overbrugd. En de situatie werd er niet rooskleuriger op, toen de afgelopen maanden bleek dat programmavertragingen en budgetoverschrijdingen een nog grotere versterking van het eigen vermogen noodzakelijk maakten.

Swarttouw stond daarvoor meteen weer op de stoep in Den Haag en uiteindelijk wist hij het toch weer te versieren. De overheid gaf hem wel niet de volle mep, die hij vroeg, maar omdat de huisbankiers bijgesprongen werd het bedrijf voorlopig gered, ook al moest Swarttouw enkele (ook persoonlijke) concessies doen. De problemen zijn daarmee echter nog lang niet de wereld uit. „Het blijft een beleid van op hoop van zegen,” zoals onlangs in de Kamer werd gezegd. Desondanks is er in de Kamer vertrouwen. PvdA-kamerlid Henk Vos: „De overheid is nu bijgesprongen en de banken ook. Dat bewijst toch wel wat, want iedereen weet hoe banken zijn: als het mooi weer is geven ze je een paraplu, die ze weer innemen als het regent. Ik maak me om de kwaliteit, om het imago en om de hoeveelheden toestellen van Fokker geen zorgen.”

Rien Robijns

Een beetje opwindend luchtje mag wel tegenwoordig

Sommige luchtjes vergeet je nooit meer. De lucht die hoort bij het schoonmaken van een geweer bijvoorbeeld. De lucht van metaal en kruid. Als je ooit in dienst bent geweest, houd je dat altijd vast. Hoog in de neus gebeurt dat allemaal. Meestal al als je gewoon ademhaalt. Of, als je er niet helemaal zeker van bent, als je even snuift. De ingesnoven lucht komt dan enigszins versneld op een stukje geelbruin gekleurd slijmvlies terecht. Daar ketsen de reukstoffen tegenaan. Ontkomen is eigenlijk niet goed mogelijk. Uiterst geringe hoeveelheden reukstoffen zijn al voldoende om de geur waar te nemen.

Eén lange reeks van chemische processen. Daar gaat het bij het ruiken in feite om. Uiteindelijk komen de prikkels in de hersenen terecht. Die laten het lichaam weer op de reuk reageren. Die hersenen doen overigens nog meer. Ze registreren de geuren ook feilloos. In de rechter hersenhelft gebeurt dat, want

die is voor zulk soort zaken. Het moet er een volle bak zijn, want heel veel dingen in ons leven gaan met heel bepaalde geuren gepaard.

Bezwete shirtjes

De geur van de moederborst zijn we,

lijken we goeddeels vergeten. Die komt ook niet meer zo gemakkelijk terug. Maar de geur van de tuin of het park waar we ooit speelden? Of van de boomgaard bij de boerderij waar we voor 't eerst kampeerden? De lucht van de hond of de poes die we ooit hadden? De lucht van de kleedkamer op het sportveld vol met bezwete shirtjes en bemodderde schoenen. De geur van de binnenkant van de helm, van de grote eetzaal in de kazerne, van de koppelriem?

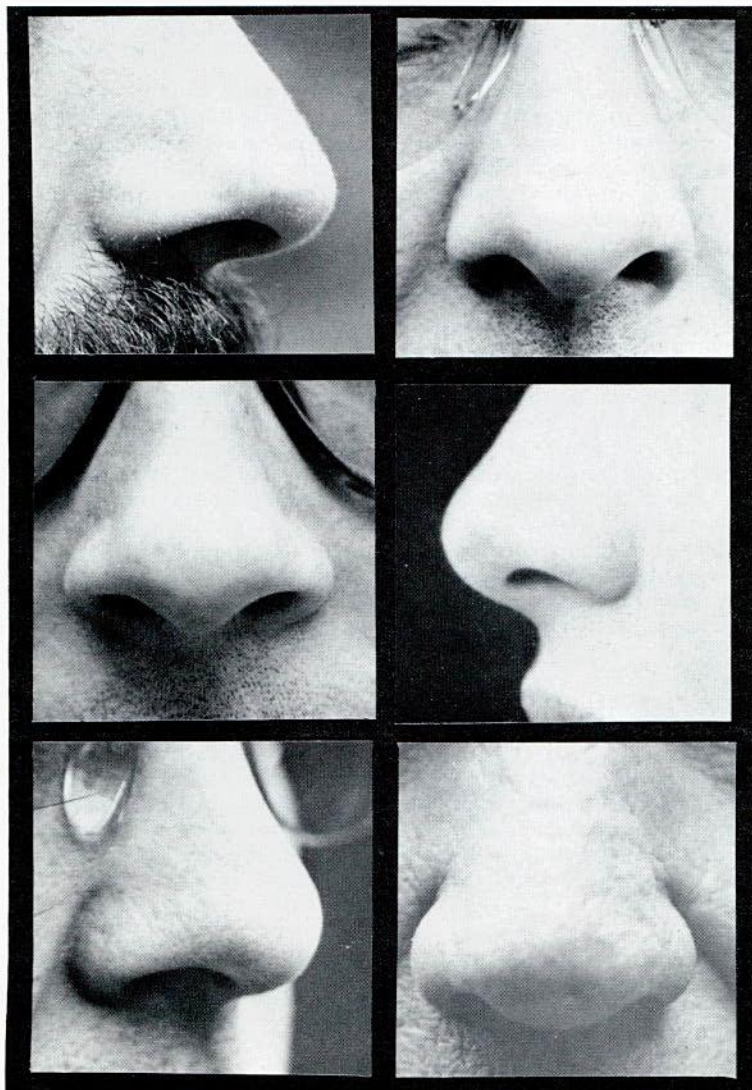
Reuk, geuren, luchtjes: bewust, maar vaak ook onbewust spelen ze een rol in ons leven. 'Vieze' geuren: die van zweetvoeten, knoflook-adem, gier op het grasland. 'Lekkere' geuren: die van groentesoep als je trek hebt, die van de parfum van je vriendin, die van het bos na de regen.

Geur betekent vaak emotie. Hij wekt in ieder geval een reactie op. We doen iets met de luchtjes en geurtjes om ons heen. Als een geur ons niet bekend voorkomt, snuiven we nog eens om hem extra goed te kunnen waarnemen. En in een flits van een seconde maken we de scheiding tussen goed en kwaad: betekent de geur iets positiefs of iets negatiefs, iets gevaarlijks of iets waar we verder geen acht meer op hoeven te slaan?

Aantrekken of afstoten

Sommige omstandigheden maken ons heel gevoelig voor sommige bepaalde luchtjes. Een rooklucht in een droog bos midden in de zomer doet ons onmiddellijk aan bosbrand denken. In de disco willen we soms even heel dicht bij een meisje komen. Om te weten hoe haar haren ruiken. De reuk als een van de elementen in aantrekken en afstoten. Bij het eten zijn we ook extra attent. Wie op een of andere manier geblinddoekt moet eten (al is het maar bij een spelletje), zal toch eerst goed willen ruiken voordat hij/zij maar iets in de mond neemt. Ook in het buitenland zijn we extra attent. 'Wat de boer niet kent, dat lust hij niet' is de uitdrukking. Maar dat kennen is vaak toch vooral herkennen; met de neus.

Niet alleen bij mensen speelt de geur een belangrijke rol in het dagelijks leven. Ook bij dieren is dat het geval. Het verhaal van het bloemetje en het bijtje zou zonder de geur van de bloemen helemaal niet verteld kunnen worden. Vele dieren beschikken over geurklieren in de buurt van de anus. Die klieren werken vaak als de dieren op zoek gaan

De beste snuffelpaal is altijd nog de eigen neus...

Foto Piet den Houter

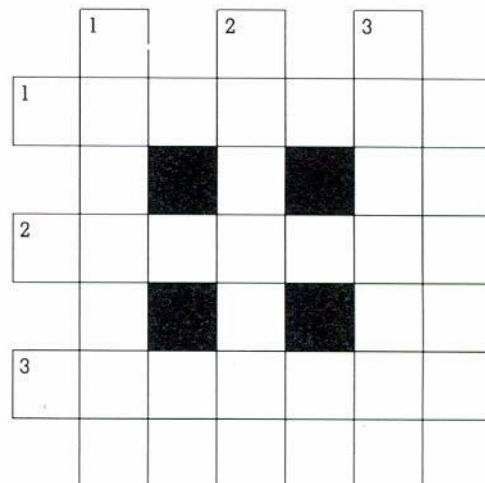
Luchtjes die horen bij het schoonmaken van een wapen... of ander onderhoudswerk

Foto's Rienk-Jan Huizenga

EGO puzzle

De oplossing van de vier vergelijkingen in het vorige nummer (november) luidde als volgt: lokaal = plaatselijk, lorre = papegaai, manege = rijsschool en milicien = soldaat.

Hieronder een puzzel, waarin horizontaal en vertikaal drie keer eenzelfde woord van zeven letters dient te worden ingevuld. De omschrijvingen luiden: 1. op hetzelfde moment; 2. ondervraging; 3. inhalen.

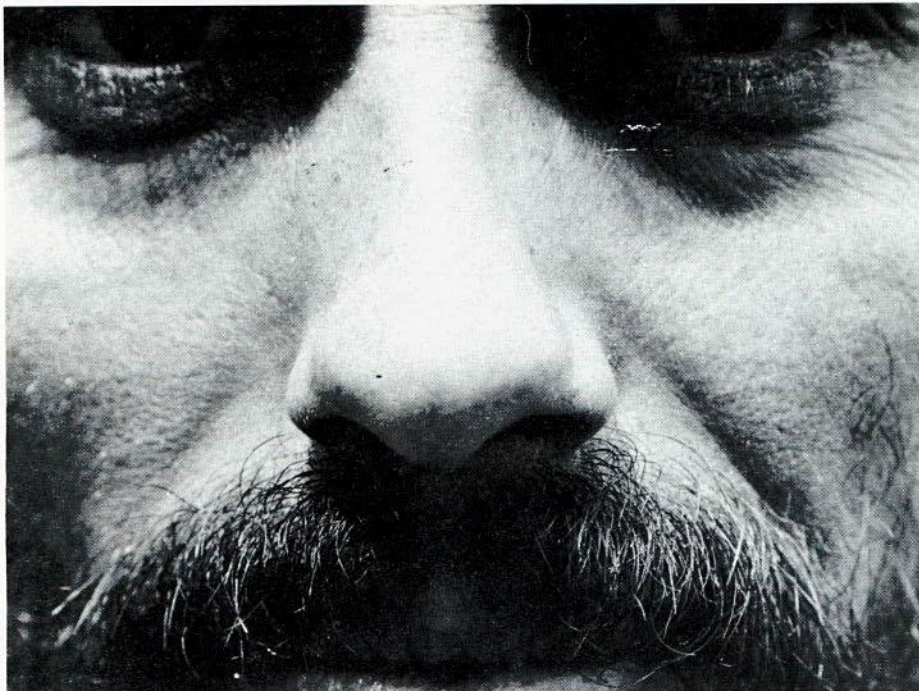
naar het andere geslacht. Hun uitwerpselen worden op een of andere manier met een soort geur-etiket voorzien: ik ben in de buurt en, bovendien, ik ben beschikbaar.

Maar ook bij het afbakenen van het territorium, het eigen leefgebied speelt de geur een rol. 'Vlaggende' katers en honden die bij iedere lantaarnpaal of bij elke boom steeds één poot oplichten, zijn wel de meest huiselijke voorbeelden. Ook bij vossen gebeurt zo iets. Bij herten en reeën zitten in het gewei reukklieren die dezelfde betekenis voor het afpalen van het leefgebied hebben.

Parfums gedemocratiseerd

Heel vroeger, toen de mens nog vaak midden in de natuur leefde, waren dit soort reukstoffen wel bekend. En uiteraard, iedere streek kende wat dit betreft eigen dierlijke reukstoffen. Soms werden ze bekend, omdat ze op den duur in allerlei parfums een rol gingen spelen. Heel bekend zijn in dit opzicht de civette van de Afrikaanse kat, het castoreum van de bever, de muskus van een Tibetaans hertje en de amber, uitgespuwd

'Geur betekent vaak emotie...'

door een walvis, de potvis. Eeuwenlang is er dan ook op deze dieren gejaagd, louter en alleen om de reukstoffen in handen te krijgen.

Omdat het per dier om heel kleine hoeveelheden ging, waren de reukstoffen ook heel kostbaar. Dat is heel lang met een aantal parfums het geval geweest. Soms is dat nu nog wel het geval, maar het parfum is toch in grote mate gedemocratiseerd. Heel grote groepen mensen kunnen zich nu allerlei luchtjes veroorloven, omdat verreweg de meeste ingrediënten in de moderne chemische industrie worden geproduceerd. In Naarden staat zo'n industrie die gespecialiseerd is in allerlei geuren, luchtjes en reukstoffen. Heel precies worden daar allerlei natuurlijke reukstoffen nagemaakt. Natuuridentiek, zoals het in het vakjargon schijnt te heten. We vinden die zuiver chemische produkten terug in de toiletzeep, de wc-verfrisser,

'... de geur van de boomgaard waar we voor 't eerst kampeerden'

het citroenfrisse afwasmiddel, de vanillevla, het pepermuntje en het zuurtje.

Reuk heeft sterk emotionele aspecten, we zeiden dat al. Heel duidelijk wordt dat bij dieren die in het nauw worden gedreven en duidelijk angstig zijn. Ook bij sommige mensen is dat zo. Het angstzweet breekt hen gemakkelijker uit dan anderen. Dat is voor hen tamelijk vervelend. Want met dat type zweet komt ook vaak een type geur vrij die geen enkele neus zal ontgaan. Het schept afstand en dat zal biologisch gezien ook wel de bedoeling zijn. Evenals bij situaties waarin iemand het in z'n broek doet van angst.

Mest en gier

Wanneer vieze geurtjes een bijna permanent karakter hebben, wordt gesproken van stank. Een vorm van milieuvervuiling al gauw. Sommige steden stinken. Miljoenensteden als Mexico City en Athene vanwege de autogassen en industriële verontreiniging bijvoorbeeld. Steden als Calcutta en Bombay vanwege hun armoede.

Ook het platteland wordt soms door stank bedreigd. Vroeger was het de vlassindustrie, die bijvoorbeeld in het zuidwesten van ons land en ook in Vlaanderen ernstige stankhinder veroorzaakten. Nu is het de mest en de gier die in veel landbouwstreken een penetrante en niet weg te denken stank geven. Soms riekt de omgeving zelfs een beetje zuur. Dat is dan de ammoniak uit de mest, die in de lucht blijft hangen.

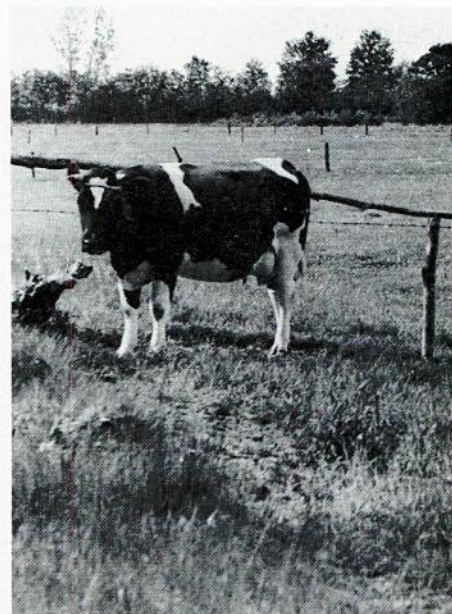
De industriële stankhinder doet zich in alle soorten en maten voelen/ruiken. De beste snuffelpaal is altijd nog de eigen neus, hoewel de ene bewoner van een industriegebied wat gevoeliger is dan de andere. Deskundigen onderscheiden allerlei soorten stank, goed van elkaar te scheiden. In haven- en indus-

triegebieden als die van Rotterdam en Antwerpen heb je bijvoorbeeld een stanksoort die het meest aan benzine, olie en petroleum doet denken. Daarnaast is er een stank met een zwavelachtig karakter. De lucht van rotte eieren, rotte kool. Rioolgeuren komen daarnaast in zulke gebieden voor en de geur van iets dat nog het meest op aanbrandende aardappelen lijkt.

De lijst is eigenlijk nog veel langer: verbrand rubber, gas, plasticachtige stoffen. En kattenpis natuurlijk.

Geurpanels

Het stankonderzoek staat eigenlijk nog in de kinderschoenen. Waar en hoe moet je meten. De technisch geavanceerde snuffelpalen helpen wel, maar hebben geen emoties, geen menselijke reacties. En ook die kunnen uiteen lopen. Zo zal een boer die z'n mest kwijt moet de stank die hij veroorzaakt minder erg vinden dan een forens die wel 'mooi' buiten wil wonen, maar niet het ongerief van het plattelandsleven wil dragen. De (gast)arbeider die nergens anders terecht kan, zal meer stank in de fabriek accepteren dan zijn beter opgeleide collega. En de roker doet of hij het heel gewoon vindt als hij een half stinkende kamer, blauw van de rook binnenkomt. Wetenschappelijk onderzoek, met professionele ruikers en leken verenigd in zgn. stankpanels kunnen vaak niet tegen dit soort variaties in de bele-

'Ook het platteland wordt soms door stank bedreigd'

ving van stank op.

Stank is geur die te hard op dat slijmvlies boven in de neus belandt en zo onaangenaam of storend overkomt. Dat is ook het geheim van al diegenen die met parfums omgaan. Het moet prikkelen, maar met mate. Zo, dat het leuk blijft. Veel jonge mannen houden tegenwoordig zelf wel van een luchtje. Een beetje opwindend vinden ze het zelf. Als de ander dat ook maar vindt...

Frits Maas

Maak gebruik van het recht op uitzonderingsverlof

Het Coornherthuis is het vormingscentrum voor militairen van het Humanistisch Verbond, gelegen aan de bosrand van Zeist. Iedere militair heeft er recht op hier 2 ½ dag door te brengen. Er wordt gewerkt in groepen van elk ± 10 tot 20 deelnemers. Een groep wordt begeleid door een vormingswerk(st)er of een (meekomende) geestelijk verzorger. Er zijn hoogstens vier groepen tegelijk in huis.

Het programma van de vormingsdagen wordt samen met de deelnemers opgesteld en wil direct aansluiten op hun belangstelling en ervaringen. Ieder wordt zoveel mogelijk in de gelegenheid gesteld om zijn/haar houding te bepalen in zaken die de eigen leefsituatie raken. Dat kunnen b.v. zijn: oorlog/vrede, de militaire organisatie, relaties, eigen groepsgedrag, arbeid/werkloosheid, woningnood, enz. Bij de gesprekken kan gebruik worden gemaakt van films, video, gastsprekers, excursies e.d. Omdat je een paar dagen in een heel andere situatie bij elkaar bent, kan dieper op zaken worden ingegaan.

Bezoek ook eens het Coornherthuis in Zeist

Ook ontspanning is ruimschoots mogelijk. Er zijn veel boeken, dagbladen en diverse tijdschriften, videobanden met documentaires, speelfilms en amusement en er is een pick-up met een flink aantal (pop)elpees. Je kunt biljarten, tafeltennissen, sjoelen, schaken, dammen enz. en voor buitenshuis zijn er balspelen. Verder zijn er nog uitgaansmogelijkheden dichtbij in Zeist en Utrecht.

Enkele praktische zaken:
De aankomsttijden zijn 's maandags tussen 10 en 10.30 uur, 's woensdags

tussen 18.00 en 18.30 uur.

Lakens en sloop worden bij de inschrijving verstrekt. Voor toiletartikelen (en desgewenst sportkleding) dien je zelf te zorgen.

Voor maaltijden, koffie en thee hoeft niet te worden betaald, wel dien je een Bewijs Ophouding Voeding (BOV) mee te nemen van de administratie van het onderdeel.

Omdat niet al onze kosten door subsidie worden gedekt, vragen we van elke deelnemer een bijdrage van f 7,50 voor de hele conferentie.

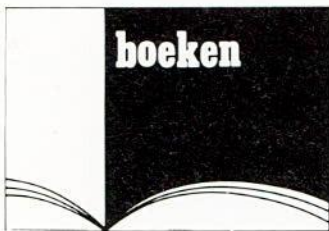
Gewoonlijk vindt 's avonds na ± acht uur geen gezamenlijk programma meer plaats.

Uitzonderingsverlof kan bij de commandant van je onderdeel worden aangevraagd (zie AMAR en R.R. Dpl. 49 lid 1q).

Een folder of verdere informatie is altijd te vragen bij het dichtstbijzijnde bureau raadsman/vrouw of bij het Coornherthuis, Oranje Nassaulaan 71, 3708 GC Zeist, tel. 03404-14060. Je bent van harte welkom!!!

Meeslepende roman

Een sober maar zeer fascinerend boek: **'Het dikke schrift'** van de Hongaars/Zwitserse schrijfster Agota Kristof.

Wanneer de Grote Stad bezet wordt door het Buitenlandse Leger en honger dreigt, worden twee broertjes (tweeling) door hun moeder bij hun grootmoeder op het platteland ondergebracht. Deze grootmoeder (door de dorpsbewoners heks genoemd) is een vuil, gierig en kwaadaardig mens, die er behagen in schept het de tweeling zo lastig mogelijk te maken. Voortdurend scheldt ze de jongetjes

uit voor teven-, hoeren- en duivelsgebroed, laat ze ze meedogenloos werk verrichten en onthoudt ze hen, zelfs in de winter, de noodzakelijk kleding. De tweeling weet deze kwellingen echter uitstekend het hoofd te bieden met name door zichzelf te trainen in alle mogelijke hardheidstrainingen (leren pijn te verdragen, honger te lijden, zwijgen en wreed gedrag eigen te maken). Gehaaid weten ze het perverse gedrag van de volwassenen uit te buiten (chanteren de pastoor; laten zich, tot hun eigen genoegen, door zijn dienstmeid gebruiken; enz.). Tenslotte weet het ondernemende tweetal in 'hun' oorlog af te rekenen met al hun vijanden.

In sober geschreven fragmenten verhaalt Agota Kristof op meeslepende wijze de gruwelijke lotgevallen van deze, door oorlog en keihard regiem verworden, jongetjes. **'Het dikke schrift'** door Agota Kristof werd uitgegeven door Van Gennep te Amsterdam. Prijs f 29,50.

Turkije

Onlangs verscheen bij Ambo/Novib in de anti-racisme-reeks een nieuw boek van de in Duitsland wonende Turkse schrijfster Aysel Ozakin. Het is een autobi-

ografische roman, getiteld **'Ik voel me hier niet thuis'**. Een jonge Turkse vrouw gaat na jaren haar vader opzoeken in Canada die daar als gastarbeider woont. De schok van het weerzien is groot. De vader is oud geworden, maar ook zijn levenssituatie, werk en eenzaamheid maken grote indruk op de dochter.

Tussen het verhaal van het weerzien door wordt door middel van flash-backs uit het leven van de vader en de dochter de lezer een zeer goed beeld geschetst van de geschiedenis en het leven in het oude en jonge Turkije.

Met de combinatie van beide facetten en de prettige schrijfstijl heeft Aysel Ozakin weer een boeiende roman afgeleverd.

'Ik voel me hier niet thuis' door Aysel Ozakin is een uitgave van Ambo (i.s.m. Novib) te Baarn. Prijs f 24,50.

Subtiële verhalen

De uit Suriname afkomstige Hugo Pos debuteerde in 1985, op 72-jarige leeftijd, met de verhalenbundel **'Het doosje van Toeti'**. Voortreffelijk geschreven verhalen over zijn jeugdjaren in Paramaribo.

Dit jaar verscheen wederom een verhalenbundel van zijn hand. Titel: **'De ziekte van Anna Printemps'**. Het is als een vervolg te beschouwen op zijn eersteling. Sterk autobiografische verhalen, van het Paramaribo in de jaren twintig, via zijn studententijd in Leiden in de jaren dertig naar het Suriname van de jaren vijftig en zestig. De verhalen zijn ook nu weer even subtiel als lichtvoetig. In het verhaal **'Het geheugentheater'** geeft Pos het een en ander weer van de ontgroeningspraktijken zoals deze plaatsvonden in de Leidse studentensociëteit Minerva ('een

soort Vaticaanstad, een staat in een staat, met eigen, elders onbestaanbare mores'). Om een onvrijwillig verblijf in een hondebok te ontlopen duikt hij weg in een wc met de deur op slot. Pos 'was niet genoeg kuddedier' en bedankte voor het corps na één jaar lid te zijn geweest. **'De ziekte van Anna Printemps'** door Hugo Pos is een uitgave van In de Knipscheer te Haarlem. Prijs f 23,50.

Afrika

De Afrikaanse Bibliotheek van de uitgeverij In de Knipscheer, werd onlangs weer uitgebreid met een nieuw deel: **'Krassen**

van vrijheid' van de schrijver/cineast Sembène Ousmane (Senegal). Een schitterende verhalenbundel (plus één gedicht). Verhalen die zich zowel in Frankrijk (Ousmane werkte tien jaar als dokwerker in Marseille) als in West-Afrika afspelen en die op fijngevoelige wijze het leven van gewone mannen en vrouwen tot onderwerp hebben. Een flink aantal verhalen stelt de positie van de vrouw in Senegal aan de kaak. Toch maakte een ander verhaal, **'Dragend besef'**, de meeste indruk op mij. Hoofdpersoon in dit verhaal is Ibra, een vakbondsmid die zich heeft ingezet voor gelijke betaling van zwart en blank en die het koloniale bewind fel bestreed. Wanneer hij zich echter, na de onafhankelijkheid, heeft opgewerkt tot parlementslid en een rijk-gemeubileerde villa bewoont, maakt hij de belangen van de klasse waar hij uit voortgekomen is ondergeschikt aan zijn materiële behoeften. Het enige wat hij nog gemeen heeft met de arbeiders is zijn huidskleur, maar van binnen ziet hij er net zo uit 'als de koloniale...'

'Krassen van vrijheid' door Sembène Ousmane werd uitgegeven bij In de Knipscheer te Haarlem. Prijs f 32,50.

Nicaragua

Wanneer je **'Bij de Contra's'**. Een onthullend verslag', voor het eerst in handen krijgt, denk je, hé aardig. Volgens de achterflap biedt het boek een ooggetuigenverslag van de guerrillastrijd die de Contra's in Nicaragua voeren. Bovendien word je beloofd dat je historische en politieke achtergrondinformatie krijgt van de smerige oorlog die de Verenigde Staten de Contra's laat voeren tegen het Nicaraguaanse volk en zijn revolutie. Helaas, na 260 pagina's borrelpraat heb je een kater. Het bleek niet meer dan een onsamenhangend avonturenromannetje. Zonder dat je veel wijzer bent geworden over de situatie in Nicaragua. Maar goed, journalisten (de schrijver Christopher Dickey is journalist bij Newsweek) schrijven wel vaker pulp. Maar de achterbaksheid waarmee de

schrijver zich eerst voor doet als progressieve demokraat (waar de beide uitgevers Pegasus en de Novib, en de schrijvers van het voorwoord, Jan ter Laak (Pax Christi) en Liduine Zumpolle (IKV) met open ogen instonken) en zich vervolgens ontpopt als een aanhanger van een niet al te openlijk gewelddadige onderdrukking van de Latijnsamerikaanse landen door de Vernigde Staten, bezorgt je de smaak van een dood vogeltje in je mond. Nee, houd die vijftientig gulden maar in je zak of koop een goed boek.

'Bij de Contra's'. Een onthullend verslag' door Christopher Dickey verscheen bij Pegasus (i.s.m. Novib) te Amsterdam. Prijs f 25,—.

Intrigerende roman

'Meneer' is het tweede boek van de in 1957 in Brussel geboren Jean-Philippe Toussaint, dat in Nederlandse vertaling verschijnt (vorig jaar kwam zijn, enthousiast ontvangen, debuut **'De badkamer'** uit).

Deze 'meneer' is een 29-jarige verkoopdirecteur bij Fiat-France. Iemand die zich nauwelijks met anderen inlaat, zich overal

afzijdig en onafhankelijk opstelt. Wanneer hij op een avond, bij het wachten op de bus, een duwtje krijgt komt hij zo ongelukkig ten val dat hij zijn pols verstuikt. Wat onthand keert hij terug naar zijn verloofde en blijft er slapen. In feite trekt hij bij haar en haar ouders in. Zelfs na de breuk in hun relatie blijft 'meneer' er wonen totdat de moeder van zijn ex-verloofde iets anders voor hem heeft gevonden. Het zijn steeds anderen die de beslissingen voor hem nemen. In de nieuwe flat legt zijn buurman, de mineraloog Katz, vanaf het eerste moment beslag op zijn vrije tijd en moet hij, tot vervelends toe, tikwerk voor deze man doen ('Meneer kan nergens nee tegen zeggen').

Er gebeurt niet zo veel in de romans van Toussaint, ook in deze niet, maar ze intrigeren buitengewoon.

'Meneer' door Jean-Philippe Toussaint is een uitgave van Van Gennep te Amsterdam. Prijs f 22,50.

Apartheid

In de zogenoemde **'Derde Spreker Serie'** verscheen de schitte-

rende roman 'Paringsvlucht' van de in ballingschap levende Zuidafrikaanse auteur Lewis Nkosi. Het verhaal is snel verteld. Een zwarte man voelt zich aangetrokken tot een blanke vrouw die elke dag op het strand ligt te zonnen. Zij is echter onbereikbaar voor hem (gescheiden baden). Op een dag volgt hij haar naar haar huis. Daar wordt hij door haar verleid en door blanke burens betrappt. De apartheidswetten doen vervolgens de rest met als resultaat dat hem verkrachting ten laste wordt gelegd.

Vanuit zijn cel vertelt hij zijn leven en zijn versie op het gebeurde. Heel duidelijk laat Nkosi zien dat je als zwarte in Zuid-Afrika geen schijn van kans hebt op een eerlijk proces. De rechtzaak is een farce. Glashelder wordt in deze roman beschreven, aan de hand van het gebeurde tussen twee mensen, hoe het apartheidssysteem altijd ten voordele werkt van de blanken ten koste van de zwarten.

Heel aangrijpend.

'Paringsvlucht' door Lewis Nkosi verscheen bij Ambo (i.s.m. Novib) te Baarn. Prijs f 25,—.

Medicijnvrouw

Lynn, 'zei Agnes, 'je bent bij me gekomen als een vrouwelijke regenboogkrijger. Jij vormt een brug tussen de wereld van de Indianen en die van de blanken...'

Deze zin is uit de roman 'Medicijnvrouw' van Lynn V. Andrews, die deze herfst verscheen bij Servire. Aan het woord is Agnes Fluitende Wapiti, een sjamanka (vrouwelijke sjamaan) in het Cree-reservaat in Manitoba, Canada. Ze is een heyoka, zoals sommige medicijnvrouwen worden genoemd, een vrouw-die-laatzien-hoe. Lynn, die Noord-Indiaanse kunst verzamelt en verhandelt, komt bij Agnes op zoek naar een bijzondere oud-indiaanse huwelijksmand, die haar in visionaire dromen was verschenen. Wanneer Lynn na een eerste bezoek overtuigd raakt van haar werkelijke taak in dit leven keert ze terug van het sjieke Beverley Hills naar die plek in de Canadese wildernis

MEDICIJNVROUW

om door Agnes ingeleid te worden op het spirituele pad. Van dit geestelijke proces, gepaard aan de soms levensgevaarlijke zoektocht naar de mand, die in het bezit blijkt te zijn van de kwaadwillende sjamaan Rode Hond, doet Lynn Andrews boeiend verslag. Dertien sfeervolle tekeningen van Daniël Reeves verrijken het boek.

Trots vermeldt de uitgever dat de boeken van Lynn Andrews grotere bestsellers werden in Amerika dan die van de antropoloog Carlos Castaneda (over de lessen die hij ontving van de Mexicaanse Yaqui-indiaan Don Juan). Dat verbaast mij niet, omdat Andrews' boeken makkelijker lezen, 'als een spirituele thriller'. Inmiddels zijn de filmrechten gekocht en is Sally Field voor de hoofdrol aangetrokken. 'Medicijnvrouw' van Lynn Andrews verscheen bij Servire, Katwijk aan Zee 1987, 224 blz. geïll. f 27,50.

Wijsheid

Eveneens een uitgave van Servire is 'De eeuwige wijsheid' van de veelzijdige Engelse schrijver en (religieus-humanistische) filosoof Aldous Huxley, 1894-1963. Huxley werd bij een groter publiek misschien wel het meest bekend met zijn toekomstroman 'Brave New World' uit 1932, vaak in één adem genoemd met George Orwell's '1984'. Hij was een popularisator van wetenschappelijke ideeën en zowel een revolutionair als profetisch auteur die, naast eigen creatief werk, schreef over schilderkunst, muziek, filosofie, psychologie, godsdienst, ethiek, enz. In 'De eeuwige wijsheid' geeft hij een unieke samenvatting van de werkelijkheidservaringen van de grote denkers en mystici van oost en west. Zijn inleiding op het boek besluit hij met: 'Wanneer men zelf geen heilige of wijze is, is het beste wat men op het gebied van de metafysica doen kan: de werken bestuderen van die mensen, die dat wel waren en die, omdat zij hun louter menselijke wijze van bestaan veranderd hadden, ook in staat waren tot het verkrijgen van een mate van kennis, die boven de louter menselijke kennis uitstijgt!'

Niet direct een makkelijk boek, dat je in één keer uitleest, maar waarvan de 27 hoofdstukken – over o.a. waarheid, naastenliefde, zelfkennis, goed en kwaad, tijd en eeuwigheid, stilte, lijden, het emotionele, het wonderbaarlijke – zich ook heel goed af en toe apart ter hand laten nemen. Een troostrijk citaat tot slot (een aforsme van een onbekende Soefi): 'Wanneer het hart weent over wat het heeft verloren, lacht de geest over wat hij heeft gevonden.'

'De eeuwige wijsheid' van Aldous Huxley verscheen bij Servire, Katwijk aan Zee, 315 blz. f 29,50.

Jongeren in de jaren '80

Onder de titel 'Tachtigers, glimp van een generatie' bracht Anthos/IKON een 'jubileumboek over jeugdcultuur' uit n.a.v. het 40 jaar bestaan van de IKON in 1986. Het werd een bundel artikelen onder redactie van Boudewijn Klap (adj. directeur IKON-tv), Stan Rijvers (popjournalist voor o.a. Trouw, Vinyl en Oor) en de voor EGO-lezers geen onbekende Paul Rutten (werkzaam

TACHTIGERS GLIMP VAN EEN GENERATIE

aan de K.U. Nijmegen aan een proefschrift over popmuziek, muziekindustrie en jongeren). 'Tachtigers' bestaat uit drie delen. Na een inleiding van Klap, opent Rutten met 'Jongeren zijn "Absolute Beginners"', waarin al direct wordt gesteld dat de jongeren niet bestaan, alleen vele verschillende soorten jongeren. Ingegaan wordt o.a. op hoe de jeugdcultuur gestalte krijgt en hoe 'de samenleving' jongeren ziet. Vervolgens schrijft Rijvers in 'Van Tune Tunen tot Thea Tuba' over popmuziek (bladen) als consumptie-artikel en middel om je te onderscheiden. Paul Sikkema besluit dit eerste deel met enkele resultaten uit het leefstijlonderzoek 'Jeugd '87' (zie EGO van september, blz 10/11).

Het tweede deel omvat vijf artikelen: Mieke de Waal komt in 'Who's that girl?' met het tegendraadse onderzoeksresultaat dat in de jonge tiener tijd i.p.v. jongensdominantie eerder sprake is van een machtsbalans die uitslaat in het voordeel van meisjes. Iteke Weeda schrijft over relatie- en leefvormen en ontzenuwt nog eens de mythe van het traditionele twee-oudergezin als toekomstperspectief voor jongeren, zoals de 'Cosby Show' en 'Family Ties' ons die zo graag voorspiegelen. Annegriet Wiersma analyseert de leegloop van de straat en het agressief gedrag op straat. Barend P. Hofstede gaat o.a. in op de lage score bij jongeren van kerk en godsdienst in hun institutionele vorm. En Stephan Sanders schrijft over 'de stijl van de jeugd' en had vraagesprekken met LBO-jongens en gymnasiasten.

In het derde deel zijn tot slot drie

interviews opgenomen met sleutelfiguren uit de na-oorlogse jongercultuur: André van de Louw, Huib Schreurs (directeur Paradiso) en Wally van Middel-dorp (oprichter van o.a. Vinyl). 'Tachtigers, glimp van een generatie' is een uitgave van Anthos/IKON, Baarn 1987, 189 blz., geïll., f 25,—.

Tsjernobyl

'Die avond hadden ze op verscheidene televisiezenders voor het eerst het silhouet van de verongelukke reactor laten zien, een schim die we ons mettertijd evenzeer zouden moeten inprenten als het symbool van de paddestoelwolk...' schrijft Christa Wolf (geb. 1929) in haar boek over Tsjernobyl, dat bij Van Gennep uitkwam onder de titel 'De cesuur: Berichten van een dag'. Deze vaak bekroonde Oostduitse schrijfster van verhalen, essays en romans – o.a. 'Kassandra' (Van Gennep 1984) over de Trojaanse koningsdochter en zienares, schitterend en actueel – doet in haar nieuwste boek verslag van een van de dagen na de kernramp. Ze heeft daarvoor weer een boeiende vorm gevonden: de discussies van de onberispelijk geklede heren op radio en tv sarcastisch volgend, neemt ze tegelijk scherp haar directe omgeving waar, eigen tuin en huishouden en de reacties van de 'gewone' dorpsgenoten in Mecklenburg, waar ze woont.

Tevens verbindt ze aan die observaties fundamentele bespiegelingen over de bedreigde natuur. En daar tussendoor voert ze een fictieve dialoog met haar (deskundige) broer die op die dag aan een hersentumor wordt geopereerd. Wolf denkt na over de structuur van de hersenen, over agressie en de destructieve drijfveren van (o.a. atoom-) wetenschappers en technici en vraagt zich af '... welke angst houdt die jonge mannen zo waterdicht gescheiden van wat wij normale mensen 'leven' noemen. Een angst die zo immens moet zijn dat ze liever het atoom 'bevrijden' dan zichzelf...'. Een kritisch boek van een knap schrijfster, die in haar zelf-observatie ook het aangeven van de eigen verantwoordelijkheid niet uit de weg gaat. 'De cesuur' van Christa Wolf verscheen bij Van Gennep, Amsterdam 1987, 109 blz. f 22,50.

Karen en Wim Heij
Wessel Visser
Frank Spoelstra

EN DAN TE BEDENKEN
DAT WIJ EENS
WENSOUDEERS
WAREN !

WILLEM
ELPHINK